

letnik V
številka

5

**jezik
in
slovstvo**

1959/1960

Jezik in slovstvo

Letnik V, številka 5

Ljubljana, 15. februarja 1960

List izhaja od oktobra do maja vsakega 15. v mesecu (osem številok)

Izdaja ga Slavistično društvo v Ljubljani

Tiska Časopisno podjetje »Celjski tisk« v Celju

Uprava je pri Mladinski knjigi v Ljubljani

Opremila inž. arh. Jakica Accetto

Ureja dr. Joža Mahnič (Ljubljana, Česnikova 28) z uredniškim odborom

Rokopise in dopise pošiljajte na njegov naslov

Naročila in vplačila sprejema založba »Mladinska knjiga« v Ljubljani,

Tomšičeva 2, poštni predal 36, telefon 21-593,

tekoči račun pri Komunalni banki v Ljubljani,

štev. 600-70/1-67

Letna naročnina 650 din, polletna 325, posamezna številka 100 din;

za dijake, ki dobivajo list pri poverjeniku, 500 din;

za tujino celoletna naročnina 1000 din

Vsebina pete številke

- Tone Bajec* O purizmu in puristih 129
Jože Pogačnik Predromantični elementi v pesmih Valentina Vodnika 134
F. Bezljaj Vloga kalkov v slovenščini 140
Mirko Mahnič O našem šolskem gledališču 144

Ocene in poročila

- Emil Štampar* Knjiga o srbski in hrvaški ljudski epiki 148
Joža Mahnič Meškovo Izbrano delo I—IV 149

Zapiski

- Zamejski Slovenec* »Gvaj, gvaj, Maža!« 152
Joža Mahnič Okrog Prešernove Vrbe 153
Janez Gradišnik Več vidijo oči od očesa 155
L. Mrzel K članku o Ivanu Robu 155
Francè Goršič Še enkrat: odgovarjati — ustrezati 156
Boris Urbančič Nekaj pripomb k pridevniškemu stopnjevanju 157
Jakob Šolar O izgovoru lj in nj 158
Uredništvo K razpisu nagrad 160

O PURIZMU IN PURISTIH

Če primerjamo jezik Brižinskih spomenikov z jezikom Stiškega in Celovškega (Rateškega) rokopisa ali celo s Prisegami mesta Kranja, se skorajda zgrozimo. Le kaj se je v tistih petih stoletjih zgodilo z našim besediščem! Kakor da se je ljudstvo grudilo pod težkim jarmom in vdano sprejemalo tujščino, od koder in kakor se mu je vsiljevala v besedah, reklih, skladnji, besednem redu. Vzporedno s tem nenehno krčenje jezikovnega ozemlja na severni meji. Tuja gosposka, grajski valpti, strnjeno naseljevanje nemških kmečkih kolonistov po celih krajinah, pa tudi razsejano med domačim življem. Zraven slovenske vasi nemško selišče, medsebojno občevanje, skupne skrbi in težave, mešani zakoni... Res drago smo plačevali predrznost, da se je upala peščica Slovencev naseliti na najbolj prepisni zemlji vse Evrope, kjer se križajo pota v Italijo, na Balkan, v Podonavje. Ta narod je bil živa podoba bolnika na smrtni postelji. Koliko je bilo jezikov, ki so izginili pod dokaj manjšim pritiskom! »Narod mehkužnik bi dušo izdihnil, še sveče bi mu ne žgali, še bilj bi mu ne peli, ti komaj zmaješ z rameni pod težko sovražno pestjo.« Uklanjali smo se kakor loček v viharju, zlomiti se nismo dali. Resda se je tanka plast slovenstva na severnem Koroškem pod silnim navalom naglo umikala, na drugih mejah, kjer ni bilo tolikšnega pritiska, samo ped za pedjo, v centru pa smo celo pokazali tolikanj življenjske sile, da smo vsrkali tuji živelj. Vendar se ne moremo znebiti misli, da je prišla pomoč prav v skrajnem trenutku — reformacija. Zdi se kakor ironija usode, da je prišla rešitev od onod, od koder je grozila poguba. Po lutrstvu danes ni pri nas ne sledu ne tiru, ostali pa smo — Slovenci! Kritični čas je bil za nami, poslej je šla pot navzgor; sprva seveda počasi, saj je bilo zmeraj treba celiti rane in sproti odbijati udarce.

Trubarjev Katekizem smo dobili, ko je bil naš jezik najbolj na tleh, zatorej se ne čudimo, če je podoba svojega časa, takratne dolenske ljudske govorice. Od tod obilica tujščine: sturimo človeka an pild, de bo nam glih; ga postavi v ta paradiž tiga lušta; scimpra iz rebra ano ženo; tu drevu tiga lebna itn. Trubar je pisal jezik, kakor ga je znal od mladih nog iz svojega rojstnega kraja, ker je hotel biti razumljiv preprostemu človeku; vendar nikar ne mislimo, da popolnoma nekritično in čisto brez izbiranja. V poznejših delih se očitno vidi, kako se je popravljaj. Takšno čiščenje je močno napredovalo pri Dalmatinu, zlasti pa še pri jezikovno najbolj razgledanem protestantu — Boštjanu Krelju. Tako lahko rečemo, da se je purizem v dobrem pomenu besede rodil hkrati z našo književnostjo. Stvar je razumljiva, saj je želja po lepoti, čistosti in izpopolnjevanju človeku prirojena. Seveda so bili pripomočki sprva še hudo revni: iskanje boljše besede v svojem narečju in v sosednjih čistejših govorih. Samo Krelj je šel za spoznanje dlje ter se zgledoval tudi po hrvaščini. To pohlevno, včasih kar nezavedno čiščenje se je nadaljevalo prav do konca 18. stoletja. Takrat so jeli Japelj s sodelavci, Vodnik in Kopitar načrtno in naglo čistiti knjižni jezik od tuje navlake, Ravnikarju pa gre poglobljena hvala, da je očedil slovensko skladnjo. Tako smo dobili krepko, lično in domače izrazilo, ki je domala ustrezalo vsem takratnim potrebam, kakor je sijajno dokazal Prešeren. Vendar nikar ne mislimo, da je bil tisti jezik brez tujih besedi. Kljub čiščenju jih je ostalo še precèj, a vendar ne toliko in takšnih, da bi jeziku

kazile obraz. Seveda se je že takrat knjižni jezik ločil od vsakdanjega govora, vendar še oddaleč ni bil papirnat, marveč le oplemeniteno narečje. Ne bom dejal, da ta ali oni med jezikovnimi reformatorji ni včasih zavil na kriva pota, vendar je pismeni jezik v glavnem doživljal premo organsko rast brez nasilnih posegov. Redki poskusi, nadomeščati germanizme s slovanskimi izposojenkami, so bili še plahi. Prvi val ilirizma še ni ogrozil domačnosti slovenskega jezika.

Po letu 1850 je dotlej na centrum omejeni pismeni jezik s sprejemom nekaterih štajerskih in koroških oblikovnih posebnosti postal vseslovenski; s tem se je pri izobražencih povzdignila narodna zavednost, z njo pa tudi ponos, da smo Slovenci del vélike slovanske skupnosti. Nov val ilirizma je preplaval slovenske dežele. Bachov absolutizem, avstro-ogrška pogodba in Auersperg-Lasserjev nemškonacionalni režim nikakor niso bili primerni, da bi ga zaježili. V strahu pred germanizacijo so ilirci videli rešitev v politični enotnosti s Hrvati in v jezikovnem zblizanju z njimi. Iz tega se je rodil bolni purizem naslednjih desetletij: mrzlično brskati za vsem, kar je v jeziku tujščine, pleti, puliti, rvati. In s čim zadeliti luknje? Seveda z besedami iz drugih slovanskih jezikov. Tako se je knjižni jezik čedalje bolj oddaljeval od ljudskega, postajal je papirnat. Nič ni očitati etimologu, če je ugotavljal germanizme, zameriti pa je tistim, ki so po njegovih dognanjih nerazsodno metali iz besedišča ljudske besede. Seveda zadene krivda tudi jezikoslovca, ki pišočim ne zna dopovedati, da ta pot pelje v anarhijo. Saj popolnoma čistega jezika ni nikjer na svetu razen morda v kaki pradivjini. Le kako bi se izražal Francoz ali Italijan pa tudi Nemec, če bi mu zmetali iz jezika vse tuje primesi, da ne omenim Angleža, ki za nj sploh ne veš, kaj naj bi bilo neangleško. Tudi večina slovanskih jezikov je zelo širokega srca, le Čehi in mi smo neusmiljeno trebili. Sadovi so se kmalu pokazali: pisci niso več mogli naravno in primerno izražati misli. Kdor ne verjame, naj povpraša tega ali onega prevajalca, ki se skuša držati purističnih načel. In vendar je jeziku prva naloga, da more neprisiljeno povedati, kar misli in čuti, druga šele, da to naredi kar se da lepo. Po spretnosti in moči izraza se ceni vrednost jezika, ne pa po donečih besedah. Kdor jemlje jeziku potrebne izraze, ga siromaši, pa naj zanje predlaga še tako bleščeče zamene. Predlagati in kovati je lahko, kaj bo pa praksa sprejela, je drugo vprašanje.

V drugi polovici prejšnjega stoletja smo pri nas res hudo »germanizme godli«, a vse tisto prizadevanje je bilo neurejeno, nenačrtno. Vprašanja tujih besed niso videli v celoti. Ne, kakor je svoje dni učenik s pušpanovo palico poklical nagajivca pred razred, ga našeškal in poslal v kot ali celo iz razreda, tako si je kakšen pisar vzel na piko posamezno besedo grešnico, pri drugih pa je z obema očesoma zamižal, saj bi mu bil sicer ostal razred hudo — prazen. Tako lahko govorimo o golem naključju, če je bila ta izposojenka zavržena, óna druga, ravno toliko kriva, pa je ostala, ker je pač nihče ni zatožil. Zakaj na primer še nihče ni preganjal izposojenk *ajda*, *brajda*, *čeber*, *čenča*, *deska*, *golida*, *hlače*, *hiša*, *izba*, *jeklo*, *kašča*, *kmet*, *klavrn*, *krompir*, *krzno*, *kuhati*, *ločika*, *lug*, *luknja*, *mačka*, *mizá*, *okusiti*, *omara*, *raševina*, *skrinja*, *žaga*, *žebelj*? Recimo, da bi bila koga zbodla škoda, kaj stavim, da bi se danes že morali otepati *štete!* Kdor ne verjame, naj si ogleda usodo tehle besed: *farbo* so prepleskali s češko *barvo*, ki je prav tako iz nemščine, ali z *bojo*, ki je turška; za *kamelo* so vzeli ruskega velbloda (češ ta žival veliko blodi!), ki je iz gotskega *ulbandus* in ta iz *elefanta*; *oblati* so nadomestili s *skobljati*, čeprav je ista figa, ali si izposodimo nem. *hobeln* ali pa *schaben*; *šipo* so zamenjali s *steklom*, pa sta to dva različna pojma in oboje je izposojeno; starocerkveno-

slovenski *stolp* je zamenjal poprejšnji turn, ki si ga je nemščina sama izposodila iz latinskega *turris*; za *voščiti* so priporočili čestitati, niso se pa domislili, da je treba izgnati tudi *privoščiti*; *cuker* poznajo vsi kulturni narodi, samo da so ga nekateri vzeli iz arabskega *sukkar*, drugi iz grškega *sáharon*, tretji iz turškega *šek'er*; mi smo si privoščili očiščeni *sladkor* in se je za čudo celo prijel; *coper* z vso družino je spodrinila slovanska izposojenka *čar* in se tudi uveljavila; tega pa ne moremo reči za *propoved*, ki naj bi izrinila *pridigo*; za *štreno* smo vzeli predeno, vendar s tem stari pisavi nismo predena zmešali.

Jeziku dajejo samosvoj mik in čvrstino v pomensko enoto strnjene besede, rekla in prispodobe, na primer v kozji rog ugnati, moker je cerkvena miš, po robu se postaviti in podobno. Tesna kulturna povezanost evropskih narodov je tudi na tem področju prinesla marsikatero pösodo. To so tako imenovani dobesedni prevodi ali kalki. Naš najočitnejši zgled so *starši* po nem. Eltern, vtem ko imajo drugi Slovani besedo iz korena *rod-* (roditelji). Tudi nekaj drugih ljudskih kalkov je dovoljenih, na primer jutrnina (Morgengabe; darilo nevesti v jutru po poročni noči); piko imeti, na piko vzeti (einen Pick haben, prim. franc. pique, se piquer); pri moji duši, pri moji veri (slovansko: na mojo dušo); zavoljo, za božjo voljo, za njih hudobije voljo (um — willen); zameriti se (sich vermessen). V SP so prepovedani: pustil te je pozdraviti (dal); ne stori ga čakati (ne daj, da čaka); mačeha pastorko nazaj postavlja (zapostavlja, zavidati); besedo nazaj vzeti (preklicati); podati se v tujino (sich begeben, odpraviti se); k nogam hoditi (peš); vse naprej pride (se pripeti); to me pride drago stati (me drago stane); dober stati (porokovati); tako stoji zapisano (je zapisano); vse je ven (končano, izgubljeno); to ti zna še prav priti (utegne); z njim ni dobro v caker hoditi (zu Acker; slov. češnje zobati). Preostra je morda obsodba vsak dan rabljenih kalkov; krava je proč prišla (poginila); nisem v stanu narediti (ne morem); znabiti (morebiti); razumeti se na kaj (izveden biti v čem); na róko iti itd. Reklo za *vsako* *ceno* je bilo rehabilitirano v prejšnjem letniku JiS. Kočljivejša je stvar pri glagolih. *Zapopasti* z družino je SP priznal, zvezdico je nadel glagolom *dopasti se*, *zadržati se* (vesti se), *zastopiti* (razumeti) in jih tako rešil vsaj za ljudsko povest; križal je *podstopiti se* (lotiti, drzniti se), *izgledati* (pa smo včasih v zadregi za ustrezen nadomestek) in *zoperstaviti* (ki bi ga mirno lahko dopustili, če bi ga pisali narazen).

Ob ti priložnosti bi rad popravil neko krivico in zadelal vrzel, ki jo naši pisci močno občutijo. Ali res ne smem zapisati: ta mlada je prišla k hiši, sam ta spodnji te je dal, ta lepo (roko) daj? Finžgar si je to upal v Makalonci, drugim se le poredkoma zapiše, čeprav se vsem sline cedijo po tem pripravnem izražanju. In vendar to ni germanizem, ni Trubarjev člen, kakor na primer ta kača je rekla ti ženi. Ne stoji ob samostalnikih, marveč samo ob določni obliki pridevnikov. Za nemški in po nemščini rabljeni člen je značilna pregibnost, pridevniški *ta* pa je nesklonljiv, okamnel: ta mlade se boji, s ta mlado se je sprla, ta mladih se boj (ne: te, s to, teh). Če je to člen, potem je slovenski člen, ki se je razvil neodvisno in iz potrebe, da bi poudaril pešajočo določno obliko. Tak razvoj ni za jezik nič nenavadnega: latinščina ni imela spolnika, romanski jeziki so ga razvili iz kazalnega zaimka *ille*. Praslovanščina je potrebovala določno pridevniško obliko pa jo je naredila z zapostavljenim kazalnim zaimkom *-j -ja -je*. Bolgarščina je še enkrat razvila člen z zapostavljenim *ta*, in to celo pri samostalnikih, a prav gotovo ne po nemščini. In če je slovenščina začutila, da z moderno vokalno redukcijo gubi določno pridevniško obliko, si je pomagala po svoje.

Kar smešno je, da so prav isti puristi, ki so tako pisano gledali ljudske kalke, sami napravili ali dovolili, da so drugi delali suženjske prevode knjižnih besed. Krivda zadene v prvi vrsti terminologije, pisarne in časnike. Oglejte si jih, pa boste priznali, da so spake, ki jih je rodila komodnost in neznanje: blagostanje (Wohlstand — blaginja); bojno polje (Schlachtfeld — bojišče); delokrog (Wirkungskreis — področje); glasom uredbe (laut Verordnung — po uredbi); izostati (ausbleiben — ne priti); krogotek (Kreislauf — obtok, kroženje); merodajen (massgebend — odločujoč); milodar (Gnadengabe — miloščina, vbogajme); v kotu se nahaja radio (befindet sich — je); neobhodno potreben (unumgänglich — neogibno); očigledno (augenscheinlich — očitno); ognjetrden (feuerfest — nepregoren); ognjegasec (Feuerlöscher — gasilec); padobran (Fallschirm — padalo); življenjski pogoji so težki (Lebensbedingungen — življenje je trdo, razmere so težavne); posedovati (besitzen — imeti); duhaprisoten (geistesgegenwärtig — priseben); rje prosto železo (rostfrei — nerjavno); v smislu predpisov (im Sinne — po predpisih); vsled rane (infolge — zaradi); v slučaju dežja (im Falle — če bo dež); temu ni tako (dem ist es nicht so — to ni tako); uvaževati (erwägen — upoštevati); vzoržena (Musterweib — vzor žene); vodotesen, zrakotesen (wasserdicht, luftdicht — nepremočljiv, nepredušen); čast imam (čast mi je); dotični (tisti); govor držati (imeti); srečno je izpadlo (se je izteklo); izstaviti potrdilo (izdati); potegniti konsekvence (napraviti sklepe, zaključke); na mestu storiti (pri priči); mineralna voda (slatina); najti smrt v valovih (samo, če jo iščeš); mrzaj je nastopil (pritisnil); nekvarno določbam (ne na kvar); na prosti nogi živeti (na svobodi); nuditi odpor (upirati se); prilika se je nudila (je nanesla); odnesti zmago (zmagati); v oči pasti (zbsti, n. pr. vedenje); paromlin (mlin na paro); parostroj (parni stroj); obdelovati s pomočjo strojev (s stroji); po preteku tega roka (po tem roku); v toliko — v kolikor (toliko — kolikor); soda voda (sodavica); v teku enega leta (v enem letu). In še in še! Nikakršen izgovor ni, da je isto reklo tudi v hrvaščini. Hrvatje so ravno tako prevajali iz nemščine. Take stvari delajo naš pismeni jezik papirnat. Seveda so se nekateri redki kalki prijeli (na primer odstavek — Absatz), velika večina pa jih je popolnoma nepotrebnih in morajo zginiti. Pred časom sem v tem listu odklonil tudi reklo *kopje lomiti*. Nekdo mi je odgovoril, da je to evropizem, saj ima tudi italijanščina rompere una lancia. Priznam, da za evropizem ne gre jemati najtanjšega sita, vendar vprašam: kopja so lomili vitezi na turnirjih, toda kdaj in za koga jih je lomil slovenski tlačan? Reklo je slovenski miselnosti tuje.

Iz povedanega se vidi, da sem dokaj prizanesljiv do ljudskih izposojenk, pa trd do papirnatih. Vendar že slišim ugovore, češ koliko takega grdega blaga je v vsakdanjem govoru, mar naj vse to dovoljujemo? Kaj ni na Gorenjskem okupator iz tega dokazoval, da gre za spačeno nemško narečje? Vse res, pa da se prav razumemo: zavzemam se za omejeno rabo (v preprosti povesti) takih izposojenk, ki zanje nimamo domačega izraza in ki so po dolgi rabi dobile že čisto domače lice, seveda pa se ne ogrevam za kakšne šufece, šnajctuhe, kostne, firenke, šparherde in podobno. Rad bi samo to, da bi z našim pismenim jezikom lahko povedali vse kar se dá preprosto in naravno, vendar ustrezno in natančno. To je najvišji zakon in njemu bi se moral prilagoditi tudi pravopis. Napačno je trmasto vztrajanje pri purističnih tradicijah, če je raba pokazala, da se tega ali ónega ne dá vsiliti. Za zgled bom navedel predpone *pod, nad, med, pred*. Zgodovina slovanskih jezikov kaže, da se sprva niso vezale z neglagolskim samostalnikom. V poznejšem času pa jih nahajamo

čedalje več, brez dvoma po vplivu tujih predpon *sub, vice, unter, archi, super, ober, über, inter, ante, prae, vor*. Dandanes jih je že kar precej v zahodnih in južnih slovanskih jezikih, malo še v ruščini: rus. podlekar, podpolkovnik, češ. poddůstojnictvo, nadporučík, nadlesný, polj. poddyakon, przeddzień, luž. pšeddwór, pšedejšpa (po nem. Vorzimmer). Poglejmo, kako jih obravnava SP 1950: 1. pri sestavljenkah s *pod* pravi, da so narejene po tujem zgledu: podčastnik, poddesetnik, podgozdar, podkonzul, podkralj, podlovec, podmaršal, podstarosta, podtajnik, podzakup, podžupan itd.; vse pomenijo neko nižjo vrsto, vsem je še vtisnjen pečat tujstva (dva poudarka!), vendar SP tudi ene ne obsoja. Celo boljšega izraza ne predlaga, na primer nižji gozdar, županov namestnik; 2. pri sestavljenkah z *nad*, ki po tuji predlogi izražajo višjo stopnjo, je SP izbirčnejši. Dovoljuje nadangel, nadčlovek, naddiakon, nadporočnik, nadpregled, nadstavba, nadškof, nadučitelj, nadvojvoda; za nadpritičje celo pravi, da je boljše kakor visoko pritičje; odsvetuje besede nadgozdar, nadinženir, nadkuhar, nadlovec, nadpastir, nadpaznik, nadsvetnik (rajši višji gozdar, prvi inženir itd.); 3. medigra in medklic sta dovoljena, prepovedana pa je medjed (prav: vmesna jed); 4. dovoljene so tele sestavljenke s *pred-*: preddvor, predglasje, predgovor, predigra, predpekel, predsoba (po nem. Vorzimmer, a rus. samo *perednjaja!*), predtekma, predtelovavec; drugod SP nasvetuje pridevniško opisovanje s *prvi* (predjed, predpevec, predpogoj, preddelavec), *poprejšnji*, *naprejšnji*, *uvodni*, *prednji* (na primer za besede predgovornik, predodločba, predpriprava, predpreiskava, predstraža, predizobrazba, predodpoved); domače izraze imamo za predplačilo, predpravico, predpraznik, predvečer (naplačilo, prednost, bedenji dan, navečer). Vidite torej, kako se SP korak za korakom umika rabi. Knjižni jezik pač rad daje prednost kratkemu, neopisanemu izražanju, dostikrat celo v škodo domačnosti. So pač minili časi, ko je bila slovenščina samo jezik kmetov in v domači grudi zakoreninjene inteligence.

»Čistka« v drugi polovici preteklega stoletja je zadelala ne samo izposojenke, marveč celo dosti domačih besed, in to je še dokaj hujše. Nasilno približevanje drugim slovanskim jezikom, modno hlastanje po imenitnem, nevsakdanjem izrazu, predvsem pa komodnost časnikarjev, vse to je usodno poseglo v domačnost jezika. Poslej smo rajši bodrili, čitali, gradili, klevetali, osporavali, razpravljali, motrili, štedili, ker se nam je za malo zdelo, da bi še naprej spodbujali, brali, zidali, obrekovali, spodbijali, obravnavali, opazovali, varčevali. Kaj ne zveni dosti bolj »izbrano« po novem obitelj, soproga, devojka, sluga, služkinja, starosta kakor po starem družina, žena, dekle, hlapec, krščénica, starešina! In kako naj bodo pesniške besede, ki jih rabi preprosti človek, na primer bolečina, slovesen, smehljaj, slepilo, pomlad, vesoljni, uganka, zrak. Ne, ne, vzemimo rajši take, ki jih ne pozna: bolest, svečan, usmev, utvara, vesna, vsemirski, zagonetka, vzduh!

Takšen je bil naš knjižni jezik tam okrog leta 1900: na zunaj, posebno v poeziji bleščeč, imeniten, bogat, za vsakdanje izražanje v prozi pa neredko kar nebogljen, saj so mu manjkali čisto preprosti izrazi. Pod oblaki okriljen, na tleh neokreten, ker je pač izgubil stik z domačo zemljo; neskladnost med govorno in pisano besedo je kar vpila, knjižni jezik je postal papirnat. Tega se je pri nas prvi zavedel Cankar, ki je »zasovražil vse te izraze ... afektirane, prisleparjene, a oblečene v kričečo obleko samoljubja«. Jel je zametavati tujo navlako, brž ko se je tujščine zavedel. Zdrav jezikovni čut mu je velevaL za-jemati iz žive govorice, ne iz časnikov. Cankarjeva setev je šla v klasje, vrsta posnemovalcev je ubrala pot po njegovih stopinjah. To je bila za dvajseta leta

prava sreča, ko je jezik časnikov spet tonil v poplavi novih slovanskih izposojenk. Huda zabloda je rodila hud odpor, nič čudnega, če je le-ta prestopil pametne meje. Ne kaže namreč terjati, naj se knjižni jezik ves vrne v Prešernove čase. Tistih osemdeset let 'slavofilštva' je zapustilo v besedišču neuničljive sledove, tega si ne smemo prikrivati. Izrivati *malenkost* z mrtvo *maloto*, *omalovaževati* z *malotiti* prav gotovo ni zdravo. Sprijaznimo se z resnico, da so v tem nekatere domačinke umrle, čemu torej mrtve obupati! Kdo bo danes znova rabil *poslaviti*, *zasluženje*, *pregnan*, *daritev* za *odlikovati*, *zasluga*, *pretiran*, *žrtev*? Druge domače besede so se spet sprijaznile s tem, da so si s slovanskimi sinonimi razdelile pomensko področje, primeri dvojice oznanilo — oglas, prikazen — pojav, pohleven — skromen, znamenje — znak, zaničevati — prezirati, darilo — nagrada, praznovanje — proslava itd. Tudi tem puristom velja očitek, da na vprašanje slovanskih izposojenk niso gledali celotno, marveč so posamezne izmed njih trgali iz vrste in jih postavljali na sramotni oder. Preglednost in temeljitost je prinesel šele Breznik z razpravami o jeziku v kmečki povesti, o časnikarski slovenščini in o jeziku naših pripovednikov. Žal so jih mnogi napačno razumeli. Tolikanj so bili vajeni gledati v Brezniku pravopisnega usmerjevalca, da so prezrli nekaj bistvenega; te razprave je pisal znanstvenik Breznik. Pokazati je hotel, kako je naš jezik spremenil slovanske izposojenke, semtertja se mu je celo milo storilo po kaki izgubljeni domači besedi, vendar iz svojega pisanja ni delal praktičnih sklepov, češ ta in ta izposojenka je garjava, te se izogibljite! O tem mi pričajo številne izposojenke, ki jih je v članku rabil, čeprav je zanje v isti razpravi dokazal, kako po nepotrebnem smo jih sprejeli (na primer boriti se, slikati, tvorba, knjiga, pretiran, strog, razprava itn.). In še nečesa vas moram domisliti ob tistih razpravah: Breznik je v tistem času še lahko trdil, da je marsikatera slovanska izposojenka že sto let v rabi, naš kmet pa da je še zmeraj ni sprejel. Tudi to se je spremenilo. Danes je ta ali ona že splošno rabljena med delovnimi ljudmi. Časniki in radio so storili svoje: knjižne izposojenke in tujke naglo prodirajo v vsakdanjo govorico. Tega ne more več preprečiti noben klasik in noben pravopisec!

Menim, da so skrajnosti v jeziku škodljive in na njih sloneči puristični posegi obsojeni na neuspeh. Eno je predvsem potrebno: jezik mora biti pripravno in zadostno izrazilo. Kdor mu krči potrebne izraze, mu škoduje. Kateri so potrebni, kateri ne, o tem naj bi dajal napotke SP, seveda upoštevajoč različne zvrsti jezika.

Jože Pogačnik

PREDROMANTIČNI ELEMENTI V PESMIH VALENTINA VODNIKA

Prvi slovenski pesnik je z neverjetno natančnostjo podal estetsko nepreterencioznost in dinamično doživljajsko prehodnost svoje verzifikacije. V Ilirijo oživiljeno je vpletel misel o novem duhu, ki prenavlja in preraja njemu sodobni rod. Do tega pojava je prišlo zaradi Napoleonovih upravnih in družbenih sprememb, ki jih je bila naša dežela deležna posredno v svitu napoleonskih vojn in neposredno v obdobju Ilirskih provinc. Tega zgodovinskega preloma Vodnik ni mogel preklicati niti v Iliriji zveličani. Med obema pesmima je

notranja idejna zveza, ki iste pojave duhovnega življenja samo politično modificira. Začo v drugi pesmi govori o »oživljenem kalu slovenske narave«, ki »bo s cvetjem in sadjem / cesarstvo obdal«. Tu ne gre za negacijo Napoleonu posvečene pesmi, marveč za njeno ponovno potrditev. V času Ilirije začeti notranji zgodovinski proces bo v novih razmerah samo nadaljeval svoje zorenje in kot tak pripomogel k mnogovrstnosti avstrijskih kulturnih prizadevanj.

Vodnik je tu bistroumno dojel nove zgodovinske in socialne silnice, ki so odločilno posegle tudi v njegovo delo in mu nakazale dokaj protislovne značilnosti. O tem je spregovoril v pesmi Moj spominek. Slovenska tradicija, ki mu jo je posredovala mati, in evropsko izročilo, ki ga je spoznal v šoli, sta bila osnovna inspirativna momenta za njegovo pesniško vsebino in njegov pesniški izraz. V Iliriji oživljeni je isto misel povedal s podobo (»Oprto eno rôko / na Gálijo imam, / ta drugo pa Grékam / prijazno podam«). S tem je šolsko komponento svoje duševne zgradbe zdiferenciral na njeno klasično in sodobno sestavino. Tej evropski prvini je našel soglasje tudi v slovenskem svetu. Zakaj v Mojem spominku navedeni nadaljnji inspirativni momenti so za slovensko književnost zelo pomembne doživljajske inovacije. Tu navaja Savo, ljubljansko polje in lepoto alpskega sveta. Te sestavine so osnova njegovega petja in sam trdi, da »inakega glása iz gosli ne dam«. Prebujena pripadnost stvari slovenskega pesništva se je krčevito izražila v doživljajsko trpnem stopnjevanju dveh glagolov pasivnega stanja. Vodnik namreč za klasicistično mitološko pojmovane »pevke slovenske« živi in gori (izraženo je to s prvo osebo sedanjika). Že ta pasivna vdanost aktu inspiracije in ustvarjanja (ne: jaz ustvarjam, marveč: pesmi se ustvarjajo po meni), ki dobiva svoj smisel v odmevu pesniških realizacij med ljudmi (njegov spomin bo živ, ker ga »pesmi pojo«), razodeva etično katarktično in družbeno funkcionalno pojmovanje pesniškega poklica, ki se razraste v času visoke romantike pri Prešernu (Pevcu).

Disonanca med razsvetljsko pesniško teorijo, ki si je prisvojila in normalizirala racionalni princip kot temelj ustvarjalnega procesa, in med spontanimi čustvenimi vzgibi, ki kljub stalni razumski kontroli prihajajo na dan, je osnovna značilnost za razumevanje Vodnikovega pesništva. Ti čustveni vzgibi so v njegovem delu vse bolj nasilni in postopoma razjedajo prvotno klasicistično strukturo njegove pesmi ter jo spremenene v neki nov, spočetka hibriden, nato pa motivno in slogovno vse bolj izčiščen tip slovenske pesmi, ki ga upravično lahko imenujemo predromantični. Proces tega notranjega trenja in napredovanja je temeljno vprašanje, na katero naj odgovori tale prispevek.

Pogled na Vodnikov delež v Pohlinovih Pisanicah je izhodišče za takšno obravnavo. Mitološki pristoj za simboliziranje poezije, uporaba antičnih verzni oblik (sapfična kitica), težnja k harmoniji med osebnostjo in delom, premoč razuma in kontrole, ki se intelektualno izraža v shematiki, na nraavnem področju pa v didaktiki in pedantnosti, vse to preveva začetke Vodnikovega pisanja. Kolikor je prebliskov ustvarjalne domišljije, so napravljeni po zgledih od drugod (podobe pegaza, modric, pišve, gosli, lajne, tróna in oljke). Osrednji princip te pesniške tvorbe je princip kontrole, ki vtiskuje umetniškim proizvodom značaj permanentne avtokritike.

Vendar je ta nemogoča zmes klasicističnih in manirističnih sestavin že oslabiljena z nekaj lastnostmi, ki nakazujejo pot naprej. Pohlin je v svoji slovnici (1768) mimogrede opozoril na ljudsko pesem. Iz nje so pri Vodniku pridevniki, ki izražajo občutje ali kvaliteto (strašen in temen dan, črno krilo, črn oblak, temni gozd). Pridevnik je tudi tista besedna vrsta, ki si jo je pod-

redila Vodnikova pesniška intenzivnost za bolj osebno izražanje ter mu dala primerjalni značaj (ročica bela ko sneg). Doživljajska moč mu je izvabila tudi zelo subjektivno podobo o »zažiganju želja«, do katere je Vodnik prišel ne več samo po logično razvidnih poteh in stapljanju zgolj miselnih elementov, marveč tudi po osebno občuteni notranji zvezi predstav.

Povsem iz narodnega duha pa je nastala pesem Zadovoljni Kranjec, za katero je Vodnik v retrospektivi izkušnje in časa dejal, da je od prvih edina »komej enmalo branja vredna«. S posrečeno metaforično uporabo sonca in vetrov je označil položaj slovenske zemlje in samostojno spremenil obliko običajne kitice v naši ljudski pesmi. Za slovensko zgodovino verza je pomembno, da je ta oblika doživela formalno evolucijo v Prešernovem Povodnem možu.

Takšna dvojnost je za precej časa ostala značilna za Vodnikovo pesništvo. Samostojni razvoj v predromantično smer ali — z drugimi besedami — osvobajanje od klasicističnih norm, ki je v Vodniku raslo ob doživljanju alpskega sveta in s spoznavnim procesom med službovanjem na Koprivniku, je bil toliko paraliziran s Zoisovim mentorstvom, da sta si bila oba pola v ravnovesju. Zois je bil namreč pod močnim vplivom italijanskih in francoskih klasicističnih poetik in je zato misli svojih vzorov prenašal tudi na Vodnika. Med njimi je bilo nekaj dragocenih opozoril glede jezika, izvirnosti, pesniških vzornikov in metrike, ki naj sledi romanskim posebnostim. Med temi zrni, od katerih je pri Vodniku obrodilo sad samo vprašanje jezika, pa so bile tudi postavke tradicionalnega značaja: vzornik naj bo Horacij, pesem naj ima pred očmi potrebe ljudstva in razmere, za učenje o pesniški tehniki mu daje racionalistični poetiki Boileauja in Batteuxa. To pa pomeni, da ga je vklepal v togost in neživljenjskost formalnih spodbud, ni pa mogel njegovemu poetičnemu izrazu, ki ga je čutil, dati bolj svobodne, prožne in žive prozodije. Opozorilo na lirsko ljudsko pesem je moglo samo razširiti v Vodniku že začeto zanimanje za to področje. Na njem sta se učitelj in učenec tudi najprej ločila, in sicer ob vprašanju epske ljudske pesmi, ki je v smislu predromantičnega navdušenja za folklorno motiviko zbudila pozornost tudi pri Vodniku.

Zois je v Vodniku hotel dobiti pesnika, ki naj bi bil pesniški ideolog njegovega koncepta prerodne literature. V njej je imela poezija nalogo, služiti npravstveni vzgoji dejavnega življenja. Filozofski izvor tej orientaciji je v Zoisovi teleološki usmerjenosti in v njegovem estetskem aksiomu, da je bistvo umetnosti posnemanje narave. Kot sredstvo moralne vzgoje, naj se poezija poslužuje basni, satire in prilike. Bajeslovje naj uporablja tako, da izpodbija predsodke in vraže. Osnova takšni poeziji sta razsvetljenska um in duh (raison in esprit), moralna korist pa je njen namen.

Učenec Vodnik pa je prav toliko, kolikor je sledil učitelju Zoisu, od njega tudi uhajal ali pa izkoriščal predvsem tiste elemente, ki so bili v Zoisovih napotkih vrženi mimogrede. Pri tem ni važen samo problem ljudske pesmi, marveč tudi tisto, kar je iz tega sledilo. To pa je bila spodbuda k branju Ossiana in Fingala v Denisovem nemškem prevodu, v katerem je Zois videl tradicijo in prvobitnost, se pravi element, ki ga je racionalistični zgodovinski čut toliko poudarjal (pismo Vodniku 30. novembra 1795). Spregledal pa je novo doživljajsko jedro, motivne in slogovne inovacije, ker je bil preveč zaverovan v klasicistično literarno teorijo. Vodnik pa je nagonsko združil oba pola. Svojo poezijo je hotel napraviti ljudsko ne le po vsebini, marveč tudi po obliki. Zato je sprejel najbolj znano in priljubljeno obliko gorenjske poskočnice ter jo v svojih pesmih kombiniral in variiral. Sledil pa je tudi novim doživljajskim

jedrom. V njegovi pesmi se začno pojavljati čisto novi elementi: narava kot predmet inspiracije, noč, doživljaj neskončnosti in stapljanje z naravo (deistična in panteistična sestavina), ljubezen kot sila čustva in prikrite strasti. Osnova tem doživetjem je neka posebna življenjska usmerjenost, ki niha med filozofskimi premišljevanji in čustvenimi razpoloženji.

Že naslovi nekaterih pesmi so zanimivi: Bohinjska Bistrica, Pomlad, Cvetje. Doživetje lastne človeške pomembnosti, ki je bistvo racionalističnega individualizma, je tu zraslo do naslednje stopnje. Človek je prodorneje pogledal vase, odkril bolj zapleten svet duševnih pojavov in ga začel poglobljati. S tem je postajal občutljivejši za lepote, ki so razsejane po naravi. Navedene Vodnikove pesmi sicer še vedno nadomeščajo intenziteto z ekstenzitetjo in poanta v njih še zmeraj uči neko praktično življenjsko modrost. Toda tu je doživetje narave kot osnovni inspiracijski vzgib. To doživetje je zoperstavljeno temeljnemu krščanskemu nazoru, kar je privedlo do spoznanja o logično racionalnem sestavu vesolja, ki v svoji urejenosti razodeva vladanje božjega razuma. To poistovetenje boga z naravo je vodilo Vodnika v spontani panteizem ode Vršac, medtem ko v obravnavanih pesmih išče pomiritve, tolažbe, veselja in zadovoljstva. V njih ni več preprostih racionalističnih ravnih črt, marveč so že predromantično valovite doživljajske vibracije. Težnja po naravnosti, pozornost za elementarnost, obravnava tekoče vode in ljubezen do žive pokrajine v določnem letnem času kažejo usmerjenost, ki bi jo najbolje poimenovali — svobodnost odprte neskončnosti.

Bohinjska Bistrica vsebuje celo poziv k upodobitvi naravnih lepote. Njene podobe (beli slap, spenjeni izvirek, zaljubljena vodica) pa imajo že nekaj osebne zagnanosti in resničnega čustvenega razpoloženja. Pomlad pa to osnovo še prerašča. Na eni strani odkriva, da je Vodnik do narave prišel po poti premisleka. Teleološka usmerjenost mu je nakazala pojmovanje, da je narava izraz razumske urejenosti sveta, ki ga je ustvaril bog. Zato ni prva stvar njena lepota, marveč prapodoba npravne čistosti, ki se zoperstavlja mestu. Pomladna narava je v tem kontekstu slika vzvišene božje ustvarjalne moči, modrosti in dobrote, kar vse je poglobljeno še z nasprotjem med vasjo in mestom. Vas ima poteze ljubke lahkotnosti in idiličnega miru, zaradi česar se k njej zatekajo po svežo moč razrvani meščani. Do takšnih rousseaujevskih misli je utegnil Vodniku pomagati predvsem nemški pesnik L. Ch. Höltz, ki je bil pri nas na prelomu iz 18. v 19. stoletje zelo cenjen.

Nekakšno sintezo teh sestavin je najti v odi Vršac. Tema je izrazito predromantično patetična, kar je narekovalo formalni izbor ode. V sklopu vseh desetih kitic je izveden kompozicijski princip, ki vizualno prehaja od bližnjega k daljnemu, filozofsko teži po sosledju končnih danosti v pojem brezkončnosti, doživljajsko pa oscilira med kontemplacijo in čustveno vznemirjenostjo. V tem okviru se vnovič javlja klic, ki je brezmočna postavitev v službo slikanja narave (Prid, zidar, se léš učit!). Javljajo se pa tudi izrazito predromantični elementi: divja veličina alpskega sveta kot svojevrstna utešitev hrepenenja po prvotnosti, idila odmaknjenega življenja, vihar v naravi, sončni dan s podobo samotnega in kljubujočega macesna ter podoba Save in triglavskega jezer. Težišče pa je v zadnji kitici, v kateri Vodnik premaguje sebe z intimno zavestjo o neskončnem. Doživljaj neskončnosti ga pretresa in mu očiščuje notranjost. V njem je središče in izvir neke melodije, ki odkriva večno harmonijo in meče poseben čar na vsak predmet. Pod vtisom te harmonije individualnega v brezmejnem in brezmejnega v individualnem je doživel Vodnik vse elemente,

ki jih je v prejšnjih kiticah naštel. Takšno doživetje razorožuje celo smrt. Pomembno je, da Vodnika doživetje neskončnosti vesoljskega prostora ne napolnjuje s tesnobo, marveč z optimističnim razpoloženjem. Razglabljanje o individualni existenci v vesoljskih relacijah v tej fazi slovenske lirike še ne vodi do pesimističnega razpoloženja. Saintsimonistična oblika romantične zagnanosti je prežeta z vero v napredek s pomočjo ljudske dejavnosti in zaupanjem v srečo, ki jo bo prinesel razvoj znanosti in tehnike. Ta avtonomistična in optimistična črta Vodnikove etike napaja pesnike do Prešerna. V njegovem Krstu pa se zlomi, da lahko v Jenku postane krik osamljenca v kozmosu.

Poseben oblikovni problem se dá najlepše videti v motivu noči. Vodnik ga je uporabil v pesmi Klek, katere začetek se glasi: »Kadar noč se s črnim krilom / na ves voljni svet sprostí, / mesc se z bledim oblačilom / čez plav firmament spusti.« Čeprav so te vrstice samo uvod v folklorno balado, ki je še sama po sebi novost, imajo vendar specifičen pomen v preobrazbi slovenskega pesništva pri Vodniku. Podoba noči se poslužuje zelo konkretnih atributov (tema, mesec), ki so zoperstavljeni dnevu (plavi firmanent). Ti atributi so vizualne narave. V svoji povezanosti in odnosnosti ustvarjajo dokaj plastično sliko. Ta slika ni več samo okras, ki ga je klasicistični pesnik stavil tu ali tam v poezijo. Njena vloga je v razpoloženskem intoniranju v nadaljnjo zgodbo, ki je skrivnostna in grozljiva. To pomeni, da pri Vodniku podoba še ni bistvo, je pa funkcionalni element pesmi, kar je tehtna razvojna inovacija za slovensko poezijo sploh.

Odkrit preobrat v primeri s klasicistično literarno teorijo pa je napravil Vodnik z onomatopoiijo in zvočnim slikanjem. Klasicizem je bil nasproti temu zadržan, medtem ko je romantika oboje začela izkoriščati. Vodnik je že v Mili pesmi tako razpostavil besede, da se ponekod dá govoriti o samoglasniški orkestraciji, ki ima namen, posredovati neke doživljajske tančine (na primer žalost z ojem). Vprašanja Jeklenic, ki onomatopoetično posnemajo celo delovne gibe, ni treba posebej navajati, ker je pesem dovolj znana. Pač pa je treba opozoriti na kakofonijo soglasnikov v deveti kitici Kranjske modrine žalovanja, ki ima namen, pokazati pesnikovo nemoč spričo žalosti ob Pohlinovem odhodu. V Zadovoljnem Kranjcu zvočno posnema plesne korake in figure (Rad plešem okrogle...) od težkih moških, ki vodijo in dajejo takt, do sledečih ženskih, ki so voljni in pasivno vdani. Intimna zraslost s predmetom ga je pri opisu tega prastarega slovenskega plesa vodila v uporabo pomanjševalnic, ki kažejo na čustven odnos v ustvarjanju.

Iskrivost intelektualne samozavesti pa je odločila tudi prvo uporabo iger v obeh Vodnikovih ljubezenskih baladah (Milica miljena in Mile). Formalno je v njima zanimiv prehod iz pisateljsko opisnega v značajsko akcijski prijem, kar ustvari prve tipe pesmi vložnic. V skladu s tem se je spremenila tudi vsebinska komponenta. Neimenovani in splošni dekleti v pesmih Cvetje in Iskrice sta pojmovani bistveno drugače od jasnega psihološkega značaja ljubice iz ljubezenske balade. V prvem primeru ideal ženske ni v globočini čustev, marveč v zunanji milini, lepi telesnosti in prijetni domačnosti. V baladi pa imamo opravka z usodno močjo ljubezenskega doživetja, ki sega prek groba (... miljšega čakala / gôri na nébu). Še vedno ostane in še celo poglobi se čutno ugodje ob lepoti (tako na primer nekje govori o ženskih licih kot o mičnem bregu), kar pa je poglobljeno z močnim čustvom in plemenitenoto z duhom. Navzoč je celo tolikšen element volje, da bi bilo mogoče govoriti o strasti, ki ima v poznejših fazah slovenske lirike tolikšen pomen.

V to doživljajsko smer je Vodniku kazala pot anakreontika. Vsaj že iz leta 1794 je znano njegovo zanimanje za pesmi o vinu in ljubezni. Njihovega začetnika, Anakreonta, pa je vpletel kot prisposodbo v svojo pesem Stari pevec. Kdaj se je odločil za prevode, je težko reči. Znano pa je, da je bila anakreontska pesem od leta 1554, ko je Francoz Henri Estienne izdal prvi prevod, v zavesti, v drugi polovici 18. stoletja pa je bistveno posegla v podobo evropske lirike. V Nemčiji je J. P. Uz 1746 izdal celoten prevod, s čimer je odprl vrata njegovemu posnemanju v Srednji Evropi. Na Slovensko je Anakreonta v nemškem izboru zanesel Vodnikov stanovski kolega profesor Franc Peesenegger (leta 1803). — Več razlogov je, ki so Vodniku priljubili anakreontsko motiviko (gosli same silijo v erotiko, ženska lepota vse premaga, ljubezen kot elementarna moč in vinska opojnost kot neka nova resničnost). Predvsem je godila njegovi čutni osnovi, katero je odbijal z ironijo. Anakreontske pesmi namreč ne prikazujejo zapletenih doživljajev, kakršnih Vodnik ni bil zmožen izraziti. Fiksirajo pa posamezne trenutke v preprostih, originalnih in reliefnih slikah, ki imajo pogosto nepričakovan zaključek. Tak ustvarjalni princip je bil značilen tudi za Vodnika. Njegovo doživljanje sveta in njegovih dogajanj je statično. Dejanje pri njem časovno ni določeno, kar pomeni, da se časovno ne diferencira, ampak se v njem poudarja prav statični učinek. Zato v Vodnikovih baladah (Milica, Mile) ne gre za dogajanje, ampak za stanje. Časovno zapovrstnosti dogajanja ni, ker pesnik podaja vse v isti časovni ravni. Slogovno je zanimivo, da so glagoli navadno v sedanjiku, kar je dokaz, da je edina navzoča realna sukcesivnost zapovrstnost sprejemanja.

Vodnikova prirojena šegavost se je že sama po sebi upirala npravstveni resnobi razsvetljenstva. Zato je v Cvetju ali v Iskrinah dal duška igrivi duhovitosti, lahkotni graciji, gibljivi eleganci, ljubezni kot igri, se pravi lastnostim, ki jih je cenila takratna aristokratska družba. Po njej so se skušali ravnati tudi pripadniki meščanskega stanu. Zato lahko govorimo o Vodnikovem hotenju, da bi pesništvo pomeščanil. Ideal te družbene plasti, ki je bila v zagonu prvih stopenj tako imenovanega »homo faber«, je bilo veselje kot del izživljanja, ne pa še kot smisel. Temu so odgovarjale nekatere Vodnikove izvirne pesmi, neposreden odgovor pa so bili tudi prevodi iz Anakreonta. Čut za gibljivost nravi in duhov, plešoča gracia in smiselno čutno uživaštvo se je v teh pesmih družilo s ciljno jasnim moralnim razsvetljenstvom. Združevanje po izvoru nasprotujočih si lastnosti pa je posebnost prelomnih časov. V tem je Vodnikova pesem značilen dokument prehoda iz 18. v 19. stoletje. Omembe vredno je, da je tudi anakreontsko sestavino povzel Prešeren (Dekelcam).

Koliko je v lastnostih Vodnikove anakreontike približevanja rokokoju, je drugo vprašanje. Naša pot je bila naravnana v smer, ki razkriva Vodnikovo osvobajanje iz klasicistično starega v predromantično novo, oziroma v boj novega s tradicijo. Pri tem smo sledili snovno rast in motivno bogatitev njegove pesmi, ki tako spreminja svojo strukturo. Vzporedno s tem smo opazovali nekaj posebnosti izraza, ki pomenijo bistveno novo pridobitev za slovensko liriko. Obravnavan je bil torej problem Vodnika kot pesnika sploh. Ta problem ni tako majhen, če se zavedamo, da v območju predromantične slogovne formacije poje generacija pevcev, ki daje ton času od 1806 (Pesme za pokušino) do 1830 (Kranjska čbelica). Zlasti pa pridobi na svojem pomenu, če vemo, kako je celo Prešeren rasel iz teh osnov, dokler se ni po letu 1831 ob začenjajoči se »ljubezenski periodi« umiril v svojem osebнем klasičnem slogu. To pa je vprašanje za novo študijo.

VLOGA KALKOV V SLOVENŠČINI

V našem jezikoslovju se je že ustalil francoski termin »lingvistični kalk« (le calque linguistique), ki ne pomeni nič drugega kot nemško »Lehnübersetzung«; če bi slovensko rekli »prevedena izposojenka«, bi bil to kalk. Vendar ne moremo kalkov prištevati k izposojenkam, čeprav niso v bistvu nič drugega. Sicer so tvorjeni s sredstvi domačega jezika, so pa nastali po psihološki predlogi neke tuje miselnosti. Zato je pojem kalka dokaj širok. Kalki so lahko posamezne besede, kakor na primer *pridanič* za *Taugenichts*, imena kot *Srečko* za *Felix*, fraze kakor *odnesti zmago* za *den Sieg davontragen*, *reven kot cerkvena miš*, *arm wie Kirchenmaus* in včasih celo sintaktične konstrukcije. Slovensko *kurje oko*, češko *kuří oko* gotovo ni moglo nastati drugače, kakor po vzoru nemškega *Hünerauge*. Pri tem je popolnoma vseeno, če je nemško *Hünerauge* res iz *Hürnen(es) Auge* »roženo oko«, kot trdi Glonar (Naš jezik str. 39), ali pa je direktno nadaljevanje že v sedmem stoletju izpričanega latinskega *oculum pollinum*. Termin *besedni zaklad* je gotovo nemško *Wortschatz*, *morska mačka* nemško *Meerkatze*, ker bi jezik z domačimi, podedovanimi sredstvi gotovo takšne nove pojme karakteriziral po kakšni drugi značilnosti. Glagol *prestaviti* je nastal pod vplivom nemškega *übersetzen*, domače *prestaviti* je »überstellen, versetzen«; *prevesti*, *preložiti* je tvorjeno sicer na drug način, vendar z namenom, da bi točno odgovarjalo nemškemu pojmu. Lahko pa bi še vedno videli v njih kalk po romanskih jezikih. Ni vedno lahko določiti meje med kalkom in domačo izrazno tvornostjo.

Razvoj evropske kulture je zajel vrsto jezikov, zato je mnogo kalkov, ki bi jim lahko rekli, da so mednarodni. Ne vemo, kako je latinska beseda *cancer* dobila dva pomena »bolezen rak« in »žival rak«. Zaradi arheoloških najdb skulptur nekega demona, ki so ga uporabljali kot žival raka, sklepajo, da sega ta pomenska dvojnost v predindoevropske mediteranske kulture. Latinščina je to dvojnost posredovala Evropi; nima smisla naštevati vseh jezikov, kjer je danes ista beseda za pojem »cancer« in »rak«. Kalki so torej že prastar pojav, skoraj bi rekli nujna posledica sožitja narodov in kultur. Latinščina je tvorila kalke po grščini, drugih jezikov, ki so vplivali nanjo, pa žal ne poznamo dovolj dobro, da bi kalkom lahko sledili v nedogled. Za kasnejšo Evropo pa je bila latinščina važen vir tudi za tvorbo kalkov. Po latinskem *patria* so Nemci prikrojili svoje *Vaterland*. Ker se je nemški purizem zavedal, da je to kalk, so si ustvarili še sinonim *Heimat*. Slovani so zvesto posneli oba pojma, Slovenci smo dobili tako že skoro povsem pozabljeno *očetnjavo* in *domovino*.

Kalki so lahko ljudski ali knjižni. Lahko so suženjski prevodi ali pa bolj ali manj svobodne prilagoditve. V Prešernovem času je za novo prilagoditev civilizacije, ki se je francosko imenovala *chemin de fer*, nemško *Eisenbahn*, nastal kalk *železna cesta*. To so še ohranili Rusi v svojem *železnaja doroga*, pri malih slovanskih narodih se je sčasoma uveljavil bolj svoboden prevod *železnica*, seveda iz purističnih razlogov. Kljub temu je treba tudi železnico uvrstiti med kalke, enako kakor *vlak*, poljsko *pociąg* (= poteg) za nemško *Zug* ali francosko *train*.

Z ozko slovenističnega stališča bi besede tipa *železnica* ali *vlak* lahko smatrali za izposojenke iz hrvaščine ali češčine. Toda če pomislimo na tesne

medsebojne stike takratnih intelektualcev med avstrijskimi Slovani, bomo priznali, da je pri tvorbi takšnih kalkov le redkokdaj mogoče dokazovati prvenstvo temu ali onemu narodu. Na stotine kalkov iz prejšnjega stoletja je skupnih več slovanskim jezikom. V primerih, kot je na primer slovensko *poklic*, češko *povolání*, rusko *zvanije* za nemško *Beruf*, vidimo, da gre za paralelne tvorbe. Če imamo danes slovensko *izložba* za *Auslag*, srbohrvaško in bolgarsko pa *izložba* za *Ausstellung* »razstava«, to gotovo niso medsebojne izposojenke.

Kulturno zamudništvo Slovanov, ki so se ga od narodnega preporoda dalje poskušali otresti v pospešenem tempu, je ustvarilo posebno ugodne pogoje za tvorbo kalkov. Rojevali so se v stotinah na vseh področjih kulturnega udejstvovanja, strokovne terminologije, znanosti, umetnosti, politike itd. Kalk je časopis (*Zeitung*), tiskarna (*Druckerei*), naklada (*Auflage*), odtis (*Abdruck*), pravo (*Recht*), odškodnina (*Entschädigung*), obisk (*Besuch*), izlet (*Ausflug*), odgovoren (*verantwortlich*), merodajen (*massgebend*), *ponašati se* (*sich betragen*), *preostati* (*verbleiben*), *hladnokrven* (*kaltblütig*) itd. Poleg nemških so bogato zastopani tudi romanski vzorci, na primer *tajnik* (*secrétaire*), *tečaj*, *stečaj* (*cours*, *concurs*), *skladba* (*composition*), *prevrat* (*révolution*), *mednaroden* (*international*), *naklonjenost* (*inclination*) itd. Nič čudnega ni, če je poplava takšnih kalkov sprožila reakcijo v tistem posebnem avstroslovanskem purizmu, ki se je sprva trudil, da bi za sleherni kulturni pojem dobil odgovarjajoč slovanski izraz. Celo za mednarodno besedo *gas*, ki je po izvoru grško *kaos*, v izgovoru hamburškega alkimista v XVI. stoletju, so Čehi ustvarili *plin*. Knjižnim jezikom, ki so se razvijali iz obrambe pred nemščino in so jih pisali v glavnem izobraženci z nemško vzgojo, je ta puristični kompleks vtisnil neizbrisen pečat. Nehote so ustvarjali kalke ter se jih obenem bali. To je bil malodane brezupen proces. Na en kalk, ki se ga je puristom posrečilo odpraviti, se je storilo deset novih. Prešeren je še pisal *zapopádek* (*excès*). Danes je ta kalk za nas že mrtev; Linhart ga je rabil za »Zusammenfassung«, kasneje pomeni največkrat »Begriff«, pri Prešernu pa bi še najbolj odgovarjalo poljsko *wypadek* »excès«.

Toda kalki so bili neizogibni. Slovenski izobraženec tistega časa se je čutil pomirjenega, če je besedo, ki si je ni upal napisati, našel v hrvaških ali v čeških tiskih. Beseda je splošnoslovska, torej se je ni treba bati. To je reševalo kalke tipa *enostranski* (*einseitig*), *samostojen* (*selbständig*), zloženke z *vele-*, *pra-* in podobno, sprožilo pa obenem proces prevzemanja slovanskih kalkov brez domače preobleke. Takrat je *kolodvor* (*Bahnhof*) izpodrinil *postajo* (*Stellplatz*), *skušnjo* (*Prüfung*) je nadomestil *izpit* (*examen*), *besednjak* se je umaknil *slovarju* itd. Zanimivo pa je, da se je naš purizem takoj po prvi svetovni vojni, ko je nevarnost germanizacije prenehala, začel boriti proti slovanskim izposojenim kalkom. Ta boj se nadaljuje še danes, vendar je samo periferen in malodane brezpomemben. Nihče se ne zaletava v besede tipa *izobrazba* (*Bildung*), *odtenek* (*Abschattung*), ki so prav tako kot že na pol pozabljena *tvrđka* (*firma*) slovanske izposojenke. Preklet je *kolodvor*, *izpit* in v zadnjem času tudi *slovar* in *novinar*. Jezikoslovec, ki ni sodnik, ampak samo registrator jezikovnih pojavov, se samo smehlja temu nedoslednemu purizmu.

Poleg knjižnih kalkov, ki bi jih mogli izbrati za kar obsežen slovarček, pa ne smemo pozabiti na ljudske kalke, ki so vsaj za jezikoslovca mnogo bolj zanimivi, ker so starejši in dopuščajo pogled v razvoj jezika za obdobja brez pisanih virov. Na prvi pogled bi se zdelo, da je ljudskih kalkov manj kakor knjižnih. Gotovo je kalk *starši* (*Eltern*) — zanimiv je pri tej besedi plural — in glagol *brati*, ki je prevzel nase pomenski obseg nemškega *lesen*. Stari ljudski

kalki tipa *dopasti se* (gefallen), *zastopiti* (verstehen), *izgledati* (aussehen) spadajo med najbolj preganjane izraze v našem knjižnem jeziku, čeprav se jih v sto letih ni posrečilo zatreti v razgovornem jeziku. Dosti več pa o ljudskih kalkih ne vemo. Nihče se ne zaletava v fraze tipa *smolo imeti* (Pech haben), *ne gre* (es geht nicht), *na dlani je* (es liegt auf der Hand) in v stotine drugih.

Ljudski kalki bi zahtevali še resnega lingvističnega študija, predvsem pa sistematičnega zbiranja. Seveda ne iz purističnih razlogov, ampak zaradi kulturne zgodovine jezika. Za jezikoslovca bi bilo važno, če bi vedel, v koliko in na katerih območjih je vplivala na slovenščino sosednja romanščina in na katerih germanščina. Ne geografsko, ampak strukturalno. Vemo, da se na primer raba predlogov v slovenščini znatno razlikuje od splošnoslovanske rabe, nihče pa ni analiziral vplivov v predložnih zvezah. Prešeren je na primer še pisal »Pesem od železne ceste«, kar je nedvomno kalk po nemškem *von*, vemo tudi, da je ta raba dokaj razširjena v narečjih. V procesu slavizacije knjižnega jezika se je ta raba spet deloma umaknila slovanskemu o z lokalom, ne pa povsod in dosledno. O drugih predložnih zvezah pa vemo še manj.

Nešteto je problemov, ki bi pri ljudskih kalkih zaslužili globljega študija. Semantični obseg se je pri vrsti besed prilagodil izraznemu fondu germanskih in romanskih sosedov. Skupna slovanščina je na primer za pojem »Wort, la parole« poznala besedo *slovo*; *beseda* je pomenila sprva »govor, razgovor, družabna zabava«, podobno tudi *rečb*. V slovenščini je *beseda* dobila pomen »Wort«, enako kakor *sbh. reč, riječ*, podobno kot v romanščini, kjer je na primer italijansko *parlare* »govoriti« : *parola* »beseda«. Romunsko je celo *cuvândul* »beseda« : latinsko *conventus* »zbor«. Tudi bolgarsko in makedonsko je *sboriti* »parlare«. Slovensko *reč* pa kaže enak razvoj kakor nemško *Sache* »stvar« : starovisokonemškemu *sahha* »prepir, sodna obravnava« ali nemško *Ding* »stvar« : stvn. *ding* »Volksversammlung«, torej »stvar, o kateri je govor«. Koliko so to kalki, je težko reči. Našli bomo tudi primere, kjer lahko ugotovimo paralelen razvoj brez medsebojnega vplivanja. V starih Novicah sem našel istrsko dialektično besedo (*j*)*edinščina* »revščina«. Srbohrvaško je *je-dinština* sinonim za *inokoština* »osamosvojitev, izstop iz zadruga«. Karadžić je zabeležil celo narodni pregovor »jedinština je siromaština«. Pomenski prehod istrske besede je jasen. Slovanski kmet se je svoj čas upiral prehodu iz združnega gospodarstva v individualno. Gotovo ne more biti zveze s starovisokonemškim *elilenti* »izgon iz dežele, iz skupnosti«, kar je dalo kasneje *Ellend* »revščina«. Obe besedi sta samo slučajno podoben produkt dveh časovno in socialno različnih procesov.

Gotovo pa je pravi kalk slovensko, kajkavsko in čakavsko *kruh* »panis«. Iz osnov, ki pomenijo »krušiti, drobiti«, je tvorjeno že starogrško *ártos*, gotško *hlaiif*, odkoder so si Slovani izposodili svojo skupno besedo za »kruh«, slovensko *hleb(ec)*; iz enakih osnov so tudi srednje latinsko *bucca, buccula, buccella*, kar je dalo tudi albansko *bukë* »kruh« in novo grško *pfômós, pfômin*. *Kruh* je torej eden izmed najstarejših ugotovljivih balkansko slovanskih kalkov. V bolgarščini pomeni ta beseda »gruda soli«.

Zanimivo je tudi slovensko *senèc, sencè*, ki kaže enak pomenski prehod od »spati, sen« do »občelna kost« kakor nemško *Schläfe*, holandsko *slaap* ali češko *spánek*. Vendar ne moremo z gotovostjo sklepati, odkod izvira ta predstava, ki jo zasledimo še v srednjeveški medicini, da so senca sedež spanja. Enako pomensko zvezo zasledimo tudi v jeziku Baskov v Pirenejih, v armenščini pod Kavkazom in sem in tja tudi v nekaterih italijanskih lokalnih dialektičnih

izrazih. Morda smo Slovenci in Čehi naredili kalk po nemščini; mogoče pa je tudi obratno. Splošno germanska predstava za pojem »sence« je *dünne Wange*, starovisokonemško *dunwengi*, kar je prešlo kot kalk tudi v sosednje jezike, n. pr. litavsko *slinkinys* in lotiško *planumi*. Pri tem je omembe vredno, da je staroslovansko *skranija* »spodnja čeljust« samo v češkem *skráň* in slovenskem *škranja* izpričano tudi v pomenu »sence«. Toda del Slovencev rabi za ta pojem izraz *slepe oči*, *slepočice* kakor Srbi in Hrvatje. To je izposojeno v beneško italijanskem *slepa* »sence« in se tudi zdi kalk, prevzet iz neke starejše kulture, ni pa areal in izvor te predstave še dovolj temeljito preiskan.

Bilo bi mogoče navesti še več takšnih prastarih kalkov, ki pa spadajo bolj v lingvistično paleontologijo in komparativistiko kakor v poglavje o kalkih, čeprav v bistvu niso nič drugega. Prepričan sem pa, da bi podroben razbor slovenske leksike in njenega semantičnega razvoja odkril še mnogo neznanih slučajev, ki so posledica tisočletnega sožitja Slovencev z germanskimi in romanskimi sosedi. Števila ljudskih kalkov v slovenščini si še ne upam preceniti, ne bo jih pa nič manj, kot je mlajših, knjižnih. Samo če si ogledamo ljudska rastlinska imena, jih bomo našli nekaj stotin. To je razumljivo pri zdravnilih rastlinah, kjer bomo našli moderne kalke po antičnih imenih v vseh evropskih jezikih. Slovenska ljudska tradicija pa je na tem področju tesno navezana na nemško ljudsko tvornost. Našli bomo n. pr. *vsega sveta zdravje* za *Heil aller Welt* (*Agrimonia*), *pasja smrt* za *Hundstod* (*Aconitum napellus*), *materina trava* za *Mutterkraut* (*Artemisia*), *božja gnada* ali *zel božje milosti* za *Gottesgnadenkraut* (*Geranium*), *moška milost* za *Mannstreu* (*Eryngium campestre*), *kilovník* za *Bruchkraut* (*Hermiaria glabra*), *pasji zob* za *Hundzahnwurz* (*Erythronium dens canis*), *volčje mleko* za *Wolfsmilch* (*Euphorbia* off.) in še nekaj stotin podobnih. Internacionalni so n. pr. *popčki*, *Nabelkraut*, *Omphalodes*, *pljučnik*, *Lungenkraut*, *Pulmonaria*, *hudičev ogrizek*, *der Teufelsabbiss*, sr. lat. *morsus diaboli*, italij. *morso del diavolo* ali *kozja brada*, *Geissbart*, grško *tragopogon* in podobno. Primeri kakor *klinček* za *Nagel*, *gospejini laski* za *Frauenhaar* ali *Marijin plašček* za *Frauenmantel* pa pričajo za to, da je postala navezanost na nemške predloge vedno močnejša, čeprav po drugi strani strmimo, koliko slovanskih starin se je ohranilo v slovenskih rastlinskih imenih. Po drugi strani pa je tudi marsikaj slovanskega zašlo v nemška rastlinska imena, naj za primer navedem slovensko in splošnoslovansko ime *božje drevce* (*Artemisia abrotanum*), nemško *Herrgotthölzel*, *Gottesbäumchen*. Vendar slovansko *božje drevce* ni izvedeno iz *bog*, ampak iz *bogovati* »prerokovati, čarati«, prim. slovensko *bogovec* »Wahrsager« (je to tudi kalk po latinskem *divinare*?).

Niso redki slučajji, da so si v posamezni slovenski dialektični okolici izoblikovali svoje posebne kalke. Zahodnoslovensko *vilažej* (Rezija), *bivaž* (Zilja), *blāžij* (Bovec) je prav tako kalk po nemškem *Ausgang* kakor *koroško* in *belokranjsko vigred*. Toda predaleč bi nas zavedlo, če bi hoteli analizirati vse takšne in podobne primere. Zaradi svojega posebnega geografskega in historičnega položaja spada slovenščina med tiste jezike, v katerih je pojav lingvističnega kalka igral prav posebno veliko vlogo in to v vseh razvojnih epohah od naselitve Slovanov v Alpah do formiranja kulturnega knjižnega jezika. Stališče puristov do kalkov je nezrelo in nedosledno. Bil bi že čas, da bi Slovenci opustili svoje nenehno igrakkanje s purizmom in se lotili raje sistematičnega raziskovanja svojega jezika. Potem bi se šele ovedeli, da tudi kalk ni nič drugega kot kulturno historičen in socialen dokument, enakovreden drugim jezikovnim pojavom in hvaležno področje za resno raziskovanje.

O NAŠEM ŠOLSKEM GLEDALIŠČU

Prav je, da spričo jasnih izročil o našem šolskem gledališču v preteklosti in spričo uspešnih sodobnih šolskih gledališč v svetu začnemo resneje razpravljati o vprašanju, ki je v njem toliko vsestranskih vzgojnih vrednot, toliko mikavnosti in tudi toliko radosti, ki se brez nje v naših šolah nikoli ne smemo približati mladim ljudem: o našem šolskem gledališču.

I. MALO ŠOLSKO GLEDALIŠČE

Delati začnimo že z *najmlajšimi osemletkarji*. Pri tem predvsem pazimo, da bodo govor (glej avtorjev članek v lanskem letniku Jezika in slovstva), pa tudi gibanje, kretanja in mimika vedno iskreni, preprosti in naravni. Začnimo z običajnimi otroškimi zabavnimi igrkami (Kapucinar, Glejte vodico, kako se blešči), a vedno tako, da je vsaj polovica otrok opazujoče občinstvo z vsemi pravicami negodovanja in ploskanja, ker le tako se *otroška zabava lahko spremeni v nastop*.

Otrok se mora zavedati, da nastopa, mora čutiti občinstvo. Zato ni napačno poskušati z rednim tedenskim ali mesečnim gledališkim »večerom« v razredu. Spored naj sestavljajo že omenjene otroške igre, ki jih dopolnimo z novimi iz Levstikove in Štrekljeve bere. Gibne elemente zanje si izmislimo sami ali pa jih zaupajmo fantaziji razvnetih otrok. Razen tega pustimo otrokom, posamezniku ali skupini, da si sami izmislijo nekaj točk: seveda bodo kaj različne vrednosti, pretirano glumaške bodo in precej prisiljenega spakovanja bo v njih, zato jih moramo prej javno preizkusiti, kjer imamo priložnost ločevati zrno od pleve, se pravi, v otrocih vzgajati smisel za mero in okus.

V spored vključimo še kaj od naslednjih predlogov: petje (solo in zbor z mladim zborovodjo); krajši govor ali predavanje (lahko s skioptičnimi slikami) o čemer koli; eno ali dve pantomimi (n. pr. posnemanje različnih obrtnikov, živali, predmetov, mimično oblikovanje najrazličnejših čustev, a tudi pojmov, poskus mimičnega portretiranja sošolca z naslovom: Uganite, kdo sem itd.; skupinska mimiranja zgodbe o Pegamu in Lambergarju, o lepi Vidi, o siroti Jerici ali partizanskega napada z zmago, a tudi s padlim junakom, z ranjenci in bolničarko; pripovedovanje kvalitetnih tekstov na pamet (Cankar, Prežih, Meško in drugi); dve ali tri deklamacije; baletna točka, ki naj jo nastudira mlada koreografinja in ki naj ima zmeraj vsebino (n. pr.: roža se prebuja v jutru, potem jo muči opoldanska vročina, osveži jo prijetna ploha, z nočjo spet zapre oči; ali: zajec, srna in medved na veselici; ali: deklica in fantek sta se sprla; ali: Prešernov Povodni mož in še sto motivov, ki jih bodo potuh-tale brihtne glavice); branje, pripovedovanje in deklamiranje povestic in zgodbic, prostih spisov in pesmic, ki so zrasle na domačem zelniku; nastop domačega Ježka in Pavlihe (pripovedovanje izvornih in pogretih smešnic in še druge humoristične točke); nastop zankarja ugankarja s sodelovanjem občinstva seveda, a brez revolucije, z vljudnim prijavljanjem k besedi; morda kos modne revije, posebno spomladi, ko punčke dobe nove oblekice (skrb za lepo držo in hojo, za uglajen in simpatičen nastop); petje kakšne narodne, ki je

otroci že več ne poznajo; petje primerne sodobne popevke z vso pripadajočo interpretacijo; tekmovanje: računanje, zgodovinski podatki, kdo pozna več rož, živali (vse predvsem zaradi privajanja otrok na okusno javno nastopanje — pri tem pazimo na spakovanje, na praskanje in grizenje nohtov, na skrivenčene drže); nastop gosta — dobrega igralca ali recitatorja iz višjega razreda ali celo iz domačega ali bližnjega prosvetnega društva; preprosta poročila o najnovejših odkritjih v znanosti; športna poročila, morda posneta na magnetofonski trak (ne pozabiti na športne reportaže s šolskih športnih tekem); naši mladi novinarji nastopajo: podajanje poročil o političnih dogodkih doma in po svetu; na koncu seveda igrice (kaka dramatisirana basen, povestica ali pesem, Rdeča kapica, skrajšana Sneguljčica, Kronanje v Zagrebu, Cankarjeva mladost, izvirni prispevki otrok).

Čemu vse to, kako bomo vse to dosegli, na kaj moramo predvsem paziti?

Otroka v dobi od šestega pa tja do desetega, dvanajstega leta — samo o njem smo tu govorili — *moramo naučiti sproščeneja prihajanja pred neznanu odrasle, moramo ga osvoboditi strahu pred javnim nastopanjem in poskrbeti, da bo njegovo nastopanje v soglasju z njegovo naravo, lepo, dostojno in učinkovito.*

Mislím, da vse to ni pretežko dosegljivo, če si le pridobimo otrokovo zapanje. Potem gre samo še za dober prijem, za srečno roko: kako otroku vzbuditi fantazijo in kako jo urejati in krotiti. Trudili se bomo, da bomo v njem vzbudili občutek za mero, ki ga njegova neugnana aktivnost še ne more poznati, hkrati pa mu prijazno odpirali oči za mogoče lepše, nazornejše in učinkovitejše variante. To je za zdaj vse.

Na eno pa bomo vseskozi zelo pazili: da ne bomo otroku vsiljevali svojih kretenj in svojega načina govorjenja. Nikoli mu ne bomo deklamirali in igrali naprej, rajši mu bomo pomagali, da bo spregovoril in se razgibal čisto po svoje. Bilo bi strašno, če bi maličili čiste oblike njegovega razodevanja. Bilo bi, kot bi z raznobarvnimi papirčki krasili marjetico sredi travnika.

Na vajah za igrice mu ne bomo kar naprej tiščali besedila pod nos. Večkrat mu ga sploh ne bomo pokazali. Opisali mu bomo situacijo in ga zvabili, da bo sam izumil tekst. Tako ga bo intimneje doživel in seveda nazorneje posređoval občinstvu. Lajnanja ne bo več.

Torej samo to in nič več: pripraviti otroka, da bo brez strahu — a nikakor ne predržno — lepo, dostojno in učinkovito stopil pred ljudi. To bo plodna osnova za delo v naslednji stopnji šolskega gledališča, ko bomo postavljali temelje že zelo zavestnemu oblikovanju.

Gledališki večer v razredu in še bolj v šolskem gledališču (prve stopnje) mora biti v znamenju spoštljivega srečanja med ljudmi, mora postati pravcati obred, ki podeljuje zbranost in mir in ki se ga otrok udeležuj počesan, lepo oblečen, umit in praznično ljubezniv. Paziti moramo, da bodo stiki med otroki takrat lepše ubrani kot sicer. Morda bomo to laže dosegli, če bomo na prireditve povabili otroke iz višjih razredov, katerega svojih kolegov, starše in prav gotovo tudi strice in tete, očeta župana in vse, ki jim je pri srcu sreča in radost naših otrok. Otroci naj sami napišejo z risbicami okrašena vabila in popeljejo goste na častna mesta. Tako se bodo navadili pogovarjati se z njimi in jih zabavati. Deklice jih bodo počastile z rožicami, morda celo z malo čaja in piškotkom. Vse to ni tako težko uresničiti, starši bodo radi prispevali tistih nekaj dinarjev, otroci pa se bodo marsičesa naučili. Kajti tekmovati bodo morali med seboj v prijaznosti, v lepem vedenju, v zanesljivem nastopanju.

Odrasli se bodo seveda na srečanje z njimi skrbno pripravili in jim ves čas izkazovali vso pozornost.

Ne samo starši, vsi odrasli bi si morali vsaj enkrat na mesec zapisati v beležnico: »Pazi! Ob tej uri predstava šolskega gledališča!«

II. VELIKO ŠOLSKO GLEDALIŠČE

1. »Radi bi igrali.« — Minila je doba Rdeče kapice in povestic. Učencem se zahoče pravega gledališča, vedno pogosteje nadlegujejo razrednika in ravnateljstvo: »Radi bi igrali. Dajte nam, da bomo pripravili igro!« Nič ne vedo, kaj bi igrali in kako bodo vso reč speljali. O tem naj vendar razmišlja učitelj, oni hočejo samo igrati! Videli so pravo gledališče, videli so tudi Gregorja Pecka in Leslie Caronovo, zato hočejo igrati, hočejo poskusiti, če znajo streči tej enostavni réči, ki te kar mimogrede naredi slavnega, občudovanega, imenitnega, bogatega. Hočejo igrati *imenitno* igro, ne kakšno neznano ali pozabljeno ali iz mode, razen tega hočejo prav vsi — in to je najhujše — igrati glavne vloge. Nihče noče služabnika ali služkinje, nihče noče biti množica. V malih vlogah se vendar ne moreš uveljaviti, ne moreš biti središče vsega! In če že dobi služabnika ali množico, potem prav gotovo zamuja vaje ali pa sploh ne prihaja nanje. Pa tista, ki je dobila prvo vlogo, kako je vsa brez skrbi in kako je užaljena, ko ji pokažemo prve težave in pravimo, da najbrž ne bo šlo kar tako mimogrede in kar tako z levo roko. Kako neverno se spogleduje naš slavni ansambel, ko zve, da je gledališče demokratična reč brez svojeglavih zvezdnikov, da je skupnost, ki morajo biti v nji — če hoče uspeti — vsi povezani na življenje in smrt. Oni pa hočejo samo brž brž zaigrati, potem pa malo pogostovati in se pozabavati in si zaslužiti nekaj denarja za izlet na morje! Vse drugo naj pade na hrbet ubogega vzgojitelja, odgovornega za šolsko gledališko predstavo. Ta naj pretipka vloge, priskrbi kostume, zbije in poslika kulise, sestavi letak, prodaja vstopnice, pa prenaša še njihovo netaktnost in nediscipliniranost.

Toda tako ni mogoče delati, tako šolsko gledališče ne koristi nikomur.

Biti član šolskega gledališča naj bi bila čast, ki si jo učenec mora pribojevati, kakor si mora pribojevati vstop v to ali ono šolsko športno ekipo.

To je edina zanesljiva pot do pravega, živega šolskega gledališča, vse drugo je zgubljanje časa in moči za nekakšno prazno, lažnivo in škodljivo razkazovanje.

2. *Boljši namen šolskega gledališča.* — Prav gotovo šolsko gledališče ne sme biti samemu sebi namen; ne moremo ga zagovarjati samo zaradi veselja nekaterih otrok do nastopanja. Ni potrebno, da bi morale biti samo vzgojevališče bodočih kulturnoprosvetnih aktivistov gledališke stroke. Ne sme se spriditi v krožek za zabavo, najmanj pa v dijaško »gospodarsko podjetje«.

Šolsko gledališče bi moralo biti eden temeljnih opornikov celotnega vzgojnega in učnega sistema (kot n. pr. v Angliji, v Sovjetski zvezi in v Združenih državah Amerike), saj bolj kot katerikoli predmet plemeniti hkrati pamet, telo in srce. Zmeraj je bilo gledališče *zakladnica učenosti, moralnih energij in poezije*, vse, kar je človeškega, je v njem dobivalo svojo najbolj živo in čisto podobo, kakršne šola in vsakdanje življenje nikoli ne moreta dati. Tudi šolsko gledališče ne sme zatajiti tega poglobitnega namena, zato mora zmeraj živeti in rasti v znamenju spoštljive resnobe in neprestano odstranjevati vse, kar je zgolj razvedrilnega, spakovalnega, razkazovalnega, maškaradnega in cirku-

škega. Plemenita vzgojnost mora biti prvi namen učinkovitega šolskega gledališča. S svojo magično silo naj prodira v notranji svet mladega človeka in naj bo najprej šola iskrenosti, sproščenosti in plemenitosti duha, šele potem naj služi uresničevanju še drugih številnih in pomembnih ciljev (plemenitenje telesa, sproščenost javnega nastopanja, lepota in jasnost govorjenja, prisvajanje besedil velikih mojstrov itd.).

3. *Repertoar*. — Zelo napačno in nekoristno je izbirati med ničvrednimi, umetniško nepomembnimi deli, med različnimi skrupicali in zmazki. Res, težave so manjše, študij krajši in dijaki so zmeraj prej za kratke in lahke in predvsem za burkaste igrice kot za tehtne in zato seveda težke drame in komedije. A ni težko razumeti, da taka izbira pomeni neusmiljeno zapravljanje časa, da ne prinaša prav nobenih koristi in da je za mlade ljudi škodljiva in žaljiva.

Zakaj bi se bali velikih grških mojstrov, Shakespeara, Gorkega, Čehova, Cankarja, zakaj bi se bali pomembnih sodobnih domačih in tujih dramatikov? Poskusimo z njimi najprej v razredu, prebirajmo jim jih, da se bodo navdušili zanje. Počasi jim bodo prirasli k srcu. Opozarjajmo jih na *lepe monologe*. Naj si izbere katerega in se ga nauče na pamet. Antonijev govor ni prav nič zgubil svojega bleska, Learove tožbe so še zmeraj pretresljive, Julijine predsmrtne besede še zmeraj velika velika lepota tudi za sodobna dekleta od trinajstih do dvajsetih let, Čehov, če ga lepo poveš, zna ustvariti še kakšno tihoto v razredu. Trideset učencev v razredu pomeni trideset različnih monologov, trideset novih lepot in spoznanj zanje, trideset nastopov, ki jih seveda ocenjujmo.

Ne pozabimo, da je v vseh mladih ljudeh veselje do nastopanja in silna želja po njem. In še: ne terjajmo od njih, da bi zganjali teater. Izvajanje pa naj tudi ne bo golo drdranje, ampak razumno in iskreno pripovedovanje. Več ni treba, saj smo šele začeli. Ne obupajmo nad nekaterimi, ki bodo jecljali ali govorili pretiho ali stali kot soldat. Kadar so sami, so prav gotovo boljši. Razen tega pa — saj ni mogoče terjati, da bi bili kar vsi po vrsti dobri deklamatorji in vešči igralci.

Če kateri preseneti z monologom, ki ga niste skupaj predelali, povprašajte poslušajoče po vsebini. Če je bil »igralec« bolj medel, boste zvedeli strahotne reči ali pa čisto nič. Vsem pa bo takoj jasno — in najbolj igralcu — kaj je votlo deklamiranje in kaj plastično pripovedovanje ali — imenujmo jo tako — zvočna risba.

Bodite pri tem zelo potrpežljivi, ker včasih bodo kateri oživali na koncu leta ali šele v naslednjem letu. Njihov strah je silen, ne smete jih prestrašiti, ker sicer ne bodo mogli tako kmalu zbrati dovolj poguma.

Od monologov preidimo k dialogom, k izbranim prizorom z več igralci. A res k *izbranim prizorom*.

Potem se boste odločili za neko delo in razdelili vloge. Izbranci se bodo morali doma pripraviti: seveda se vlog ne bodo naučili na pamet, saj hočemo najprej samo »bralno gledališče«. Potem boste postavili stole proti občinstvu, igralci bodo posedli in poskus se bo začel. Če bo uspel, boste vsi hoteli naprej: hoteli boste zares zaigrati.

Toda kaj igrati?

Zakaj ne Romea in Julije? Zakaj ne? Mislite, da bi ne bilo čudovito, če bi to delo igrali dvanajst do štirinajstletni in celo še manjši otroci? Tudi starega Montega in starega Kapuleta, Petra in Dojko in patra Lorenca. Bilo bi nepozabno za igralce in za občinstvo. Jasno je, da igralci ne bi mogli vsega razumeti, a prav zato bi bilo njih izpovedovanje še posebno pretresljivo.

Zakaj gimnazijci ne bi mogli igrati Antigone? Saj jo je igrala ljubljanska klasična gimnazija ob koncu lanskega šolskega in igrala jo je dobro. Bilo je sicer precej težav med študijem, saj je bila zunaj pomlad in nekaterim se je zdelo vse tisto pehanje nepotrebno in nespametno, a na zadnjih vajah je vse prevzelo, na javni predstavi v Drami pa je bila njihova transfiguracija popolna. Kos antične lepote in modrosti bo za zmeraj ostal v njih. Ni jim bilo žal, da so se v precepu med Sofoklom in Nušičem odločili rajši za prvega.

Izbira je bogata: Kralj Edip, Julij Cezar, Othello, Kralj Lear, nekatere Shakespearove komedije, ves lažji Molière, Kleist, Hudičev učenec, Lov na čarovnice, Globoko so korenine, Cankar, Kreft, Potrč, Bor in morda Čehov za slovo od gimnazije.

Čemu bi naštevali, ko je zadosti, če povemo, da pri izbiri repertoarja za šolsko gledališče imej *prvo besedo umetniška kvaliteta dela*. Samo ta lahko prepriča in vzbuja nezaupljivega in za čas in porabljene energije silno občutljivega mladostnika, mu vzbuja spoštovanje in občudovanje in ga rešuje v nemajhnih težavah.

Konec prihodnjic

Ocene in poročila

KNJIGA O SRBSKI IN HRVATSKI LJUDSKI EPIKI

Profesor Janko Jurančič ima veliko razumevanja za pedagoške potrebe slovenskih šol, posebej še za hrvatsko in srbsko književnost in jezik. Za berili, *Srbo-hrvatsko-slovenskim slovarjem* in *Južnoslovanskimi jeziki* je konec leta 1959 izšla knjiga *Srbska in hrvatska ljudska epika*, ki jo je izdala Mladinska knjiga v znani knjižnici Kondor. Pojavila se je v izložbah v okusnih platnicah z reproducirano sliko Boj na Kosovem slikarja Petra Lubarde, kot da hoče opozoriti, da je izložba samo njeno prehodno bivališče in da ji je pravo mesto v šolskih knjižnicah in na mizah profesorjev, učiteljev, kulturnih delavcev in dijakov, ki bi se radi seznanili z enostavnimi in globokimi lepotami ljudske epike svetovnega slovesa.

Knjigo, za katero je dal pobudo urednik Kondorja Uroš Kraigher, je praktično realiziral prof. Jurančič. Iz velikega in širokega področja hrvatske in srbske epike je izbral sedemnajst pesmi, ki naj bi predstavile ustvarjanje ljudske epike od najstarejših časov do danes, od pesmi iz mitološkega ciklusa (*Ljuba bogatoga Gavana*) do epike iz NOB (*Borbe na Sutjesci*). Zastopane so tudi pesmi iz kosovskega ciklusa, iz ciklusa Kraljevića Marka, iz hajduško-uskoškega ciklusa, kmečke revolucije in pesmi s tako imenovanimi mohamedanskimi motivi (*San Fetipašnice*). Od teh pesmi ena je bugarščica, druge pa so večinoma deseterske; nekatere pesmi so v ikavščini, ekavščini ali največ v jekavščini.

Razumljivo je, da je vsak izbor nekoliko subjektiven. Pri tem vprašanju se pojavi prvi pomislek, da bi bilo lahko v zbirki nekaj več pesmi. Res je, da nihče danes ne gleda z romantičnimi očmi na pomembnost ljudskih pesmi in ne sodi, da je vsaka ljudska pesem eo ipso dobra, temveč da pravzaprav samo majhen odstotek prenese resen estetski kriterij. Vendar če bi dodal še nekaj pomembnih pesmi, bi bila slika srbske in hrvatske ljudske epike bolj karakteristična in zaokrožena. Če je morda pri tem izboru izpadel *Banović Strahinja* zaradi pedagoških razlogov, bi vendar pričakovali navzočnost zelo močnega lika *Starega Vujačina*. Mogli bi tudi pomisliti: ali je nujno potrebna v zbirki *Hasanaginica*, ki je ne štejemto toliko med klasične epske pesmi, temveč bolj med balade; zato je izšla v zbirki *Hrvatske balade i romance*, ki jo je priredil z natančnim estetskim kriterijem pesnik Olinko Delorko. Ali: zakaj ni nobene kajkavske pesmi iz Žgančeve zbirke?

Jasno je tudi, da je potrebno pri takšnih premišljanjih upoštevati prostor, ki ga lahko določi založba, in da je katera od omenjenih pesmi že izšla v srbohrvat-

skih berilih za Slovence, kot na primer *Stari Vujadin*, in da je urednik zato ni znova uvrstil v knjigo. Ker verjetno ne bo dalj časa posebne izdaje hrvatskih in srbskih ljudskih balad v slovenščini, je avtor izbral tudi *Hasanaginico* kot eno najlepših epskih pesmi z močnimi lirskimi situacijami in z učinkovito dramatsko poanto. V splošnem lahko rečemo, da je kljub majhnemu številu pesmi izbor v omejenem okviru možnosti kvaliteten.

Urednik je objavil hrvatskosrbske tekste ljudskih pesmi z akcentuacijo, da bi jih slovenski bralci čim pristneje doživljali. Čeprav je danes štokavščina v marsičem razvila nove nianse, je avtor pravilno ravnal, da je označil tipično vukovski akcent in s tem ustvaril pravo ritmično atmosfero ljudske pesmi.

Za boljše razumevanje je avtor dodal kratek pregled glavnih karakteristik in problemov srbske in hrvatske ljudske epike. Prikazal je zgodovinska poročila o ljudski poeziji, vpliv ljudske na umetno poezijo. Govoril je o nastanku, življenju in vlogi ljudske epike in njenem odmevu v tujih literaturah, potem o motivih, pesnikih in pevcih, o bugaršticah in deseterskih pesmih, o jeziku in stilu ter o ljudskih glasbilih. Dodal je tudi najvažnejše vire in literaturo o predmetu, obsežne opombe ob posameznih pesmih in na koncu slovarček neznanih besed, večinoma turških. Razen tega knjigo poživljajo likovne priloge Vlaha Bukovca, Ivana Meštrovića in risbe Saše Horvata.

Ceprav knjiga nima predvsem znanstvenega namena in je avtor prikazal v glavnem najnovejše dosežke proučevanj ljudske epike v strnjeni obliki, je vendar pri nekaterih problemih (o starosti deseterskih pesmi in bugarštic) nastopil z lastnimi pogledi in razlagami. Dobro bi bilo, če bi bil med literaturo o predmetu navedel tudi nekaj najnovejših člankov o važnih problemih ljudske poezije Maje Bošković-Stulli, ki so izšli v *Pogledih, Umjetnosti riječi* in v zborniku *Rad kongresa folklorista Jugoslavije* (1959).

Posebej bi bilo potrebno pohvaliti avtorja knjige, da je izbrane tekste kontroliral z originalnimi Vukovimi teksti, zato ni napak, kot so v nekaterih novejših antologijah (Đurić, Čubelić). Pomembno je tudi, da je avtor v svojem izboru zajel ljudske pesmi od najstarejšega časa do NOB, ne pa do prve svetovne vojne, kot je že navada pri nekaterih antologijah, katerih izbor temelji v glavnem na Vuku.

Svoj namen, da solidno ilustrira in popularizira srbsko in hrvatsko liriko na slovenskem področju, bo knjiga v glavnem dobro in koristno izpolnila. *Emil Stampar*

MEŠKOVO IZBRANO DELO I—IV

Ksaver Meško spada med najstarejše živeče slovenske pisatelje, saj je bil sodobnik naše moderne. Njegovo delo je obsežno in komaj pregledno, še teže se je dotipati do njegove slovstvene podobe. Zdi se, da sta se v njegovi naravi že od vsega začetka prepletala realisti in romantik, epik in lirik. O tem me prepričuje že to, da vzporedno s prozo pri njem poteka domala ves čas tudi poezija, čeprav konvencionalna in šibka. Prav tako pa je jasno, da so bili Meškovi začetki v prozi *realistični, celó naturalistični*; pobude zanje je dobival od otroških let dalje v *kmečki zemlji* in ljudeh, kot živahen študent pa se je precéj seznanil tudi z življenjem *malomeščanstva*. In tako je napisal iz opazovanj in doživetij v Ptuju, Celju in Ormožu roman z naturalistično snovjo ter vrsto realističnih novel in podob iz Slovenskih goric, predvsem domačih Ključarovec, a tudi navedenih štajerskih mest (Kam plovemo? 1897, Slike in povesti 1898, 1899). Meškov naturalizem in realizem seveda nista ne idejno, ne umetniško popolna: roman ne sloni na miljejski teoriji, ampak nakazuje idealistično rešitev; novele so neredko psihično šibko motivirane in imajo fantastično romantično razsnovo. Nedvomno pa je mladi pisatelj dokazal dar za epsko oblikovanje in stvarno opazovanje življenja; potreboval bi takrat dobrega slovstvenega mentorja, ki bi ga privedel v doslednejši realizem.

Toda v Meškovem življenju in ustvarjanju je prišlo do usodne prelomnice, ko se je predvsem na ljubo domačim odločil za duhovniški poklic, kar je povzročilo v njem za dolga leta razboljenost in nemir; ta notranja razboljenost je raznela v njem *romantični del* njegove narave, ga silila venomer k *osebni izpovedi* in mu zanj nudila obliko lirske črtice, ki je bila tedaj v zraku. V tej fazi svojega ustvarjanja je Meško izpovedoval eterično erotiko, življenjsko melanholijo, sočutje z zgubljenimi in trpečimi ter končno našel spokojnost v religiji (Ob tihih večerih 1904, Mir božji 1906). Prišel je do tiste svoje podobe, po kateri ga predvsem pozna naša

javnost, dasi ni njegova končna in najboljša, do podobe otožnega in blagega samotarja z mehkim in uspavajočim slogom, ki pa je pogosto tudi osladen, preobložen in utrujajoč.

Odločitev za duhovniški stan je za Meška pomenila zavestno žrtev, z njo se je za vedno odpovedal osebnim srečim in se posvetil delu za sočloveka in domovino. Dandanes, v dobi praktičnih ljudi in osebnega uživanja, se marsikomu zdi tak idealizem neverjeten in ocenjuje tudi Meškov roman o *domovini* (Na Poljani 1907) kot nepristno sentimentalnost. V resnici pa je to njegovo osrednje delo, poveljučujoče odrešilno moč medsebojne ljubezni in dela za skupnost, neponarejen in popoln izraz takratnega Meška, ki je že desetletje deloval na narodnostno ogroženem Koroškem in svojo zvestobo do domovine kasneje nekajkrat potrdil tudi s trpljenjem. Seveda je tudi v tem romanu nekaj napak, zlasti shematičnost v kompoziciji in vzgojna meditativnost, kljub temu je človeško in umetniško pomemben. Šibkejši sta odrski deli z domovinsko tematiko (Na smrt obsojeni 1908, Mati 1914), predvsem zaradi nedramatske statičnosti in abstraktne alegoričnosti, čeprav prva dokumentarično zvesto prikazuje takratne gospodarske in politične razmere na Koroškem.

Malo kasneje se je pisatelj ukvarjal s štajersko krajevno zgodovino in napisal med drugim uspelo povest o kugi v Ptujju (Črna smrt 1911), nato pa se je vrnil k novelam in podobam iz *kmečkega življenja* (Slike 1918, izšle s štiriletno zamudo zaradi razpusta SM) in po vojni napisal grozljivo razgibano dramo iz gruntarskega okolja (Pri Hrastovih 1921). Zanimivo: ko je izpovedal osebno bolečino in prikazal ogroženost domovine, se je vrnil k svojim starim, *realistično in celó naturalistično* obdelanim temam s štajerskega in koroškega podeželja. Hkrati z epsko pa je gojil ves čas tudi lirsko prozo in v obliki črtic pisal svetniške legende (lepe so o asiškem ubožcu 1917), avtobiografske odlomke in stvari za mladino; pred drugo vojno se je ponovno ukvarjal z dramo (uspel misterij Henrik, gobavi vitez).

Takšna je bila razvoja pot njegovega ustvarjanja, tako se je spreminjala in dopolnjevala njegova duševna podoba. Mnogo je v njegovih spisih življenjsko medlega in pretiranega, stilno neenotnega in estetsko šibkega. Ustvaril pa je tudi vrsto pomembnih del, zlasti Ob tihih večerih (skoraj v celoti), Na Poljani, Črna smrt in Pri Hrastovih ter nekatere novele in podobe iz kmečkega in meščanskega življenja. S kakim Cankarjem, kateremu je pogosto sledil v slogu, mestoma tudi v motivih, dasi sta si bila idejno v marsičem nasprotna, se seveda ne more meriti; kljub temu ga bo slovstvena zgodovina vedno štela med njegove vidnejše in pomembnejše sodobnike. Zaradi svoje značilne, skoraj ženske čustvenosti ima in je zlasti nekdaj imel svojo publiko, prav tako pa tudi slovstvene nasprotnike; oboji pa morajo priznavati njegove nesporne človeške odlike. Občudovanja vredna sta njegov življenjski pogum in širina v mlajših letih, ko je odkrito, tudi s pravim imenom, izpovedoval svoja ljubezenska čustva in sodeloval tudi pri naprednih revijah in nevtralnih založbah (Zvon, Matica), ker je kot panonski Slovenec odklanjal kranjsko strankarstvo. Še bolj pa dvigajo njegovo človeško ceno zvestoba in žrtve domovini, ko so ga med obema vojnama, med drugo kot skoraj 70-letnega starčka, vlačili po ječah in mu stregli po življenju volkswehrovci in gestapovci. Zato je prav, da se je Mohorjeva družba, pri kateri je objavil precj svojih stvari, odločila počastiti pisateljevo 80-letnico z izdajo njegovega izbranega dela.¹

Kot pojasnjuje uvod k opombam v prvi knjigi, je *izdaja* namenjena hkrati beročemu občinstvu in slovstveni znanosti. Kombinacija obeh vidikov je pri založniških možnostih malega naračala skoraj nujna, tudi kadar gre za največja literarna imena. Zato ima naša izdaja poleg podatkov, ki bodo zanimali zgolj strokovnjaka, tudi izčrpne opombe, potrebne slehernemu bralcu. Glede na širšo publiko bralcev in neenakomerno kvaliteto Meškovih spisov je bil nujen tudi *izbor*, ne objava celotnega dela. Izbral je urednik z znanjem in okusom, res najboljše in najznačilnejše; le nekatere izmed izbranih stvari se mi zde šibkejše (Zaradi mačke, Sreča, Božična romanca, Legenda o deklici..., Dve zgodbi o lilijah). Izbranih stvari ni razvrstil v posamezne knjige kronološko, to bi vedlo samo v nepreglednost, ampak tematično; motivika v štirih knjigah organsko prehaja iz objektivnega sveta vse bolj v pisateljev subjektivni svet. Edino stvari za peto knjigo so predvidene z oblikovnega vidika, saj bo obsegala drame z najrazličnejšo tematiko. Tej zadnji knjigi Izbranega dela bo urednik dodal svojo študijo o pisatelju, ki je tudi potrebna; Ovnova študija (1934), napisana sicer skrbno in dovolj zanesljivo, je namreč prav v zaključni oznaki zanesenjaška in nejasna.

¹ Ksaver Meško, Izbrano delo I–IV. Uredil in opombe napisal Viktor Smolej. Opremil Ivan Pengov. Založila Mohorjeva družba v Celju. 1954–1959.

Leposlovnega besedila urednik ni nikjer bistveno spreminjal, pač pa ga je mnogokje znatno predelal pisatelj sam, nezadovoljen s prvotnim. Zanimivo je, da avtorjeve spremembe, v glavnem novejšega datuma, teže po mirnejšem in naravnejšem slogu, bolj strnjeni, epski kompoziciji ter večji objektivnosti in realizmu v prikazovanju življenja. Poudariti pa je treba, da je v študijske namene zgolj to novo besedilo nerabno in da bo znanstvenik mogel zasledovati Meškovo tematično-idejni in oblikovno-izrazni razvoj le po prvotnih tekstih. Novela Ciril Zavozel na primer je danes tako zelo predelana, da v njej ni več mogoče spoznati miljejskega in dednostnega determinizma ter njene notranje zveze z naturalizmom, ki je tu doslednejši kakor v romanu Kam plovemo?

Urednikove opombe za vsak spis posebej izčrpno in pregledno navajajo podatke o objavah, govore o nastajanju dela, obravnavajo spremembe v tekstu, opozarjajo na isti motiv v drugih avtorjevih spisih, dajejo pojasnila o stvarnem ozadju, slikajo vsakokratno pisateljevo življenjsko občutje, ponazarjajo časovne razmere, odkrivajo osebe modele, določajo prizorišče ter razlagajo manj znane pojme in besede. Meško je še danes na glasu kot subjektiven neoromantičen ustvarjalec, ki je snoval domala le iz čustev in fantazije; te opombe pa ga postavljajo v precej drugačno luč, kažejo na *realistične elemente* v njegovih delih, na pisateljevo povezanost z zemljo in človekom rodnih Slovenskih goric, na doživljanje štajerskega mesta, njegovega erosa in zgodovine, na vključenost v narodnostne boje ogrožene Koroške. Marsikaj je o tem konkretnem ozadju Meškovih del po pisateljevem pripovedovanju napisal že Oven, toda Smolej je te stvari še znatno razširil in poglobil. S temi opombami je za našo slovstveno zgodovino pri Mešku opravil tisto nalogo, ki jo je pri Cankarjevi Merhar, le da je bilo pri Cankarju socialnem pisatelju odkrivanje stvarnega ozadja še neprijetno bolj nujno in pomembno. Ilustrativna vrednost Smolejevih opomb je očitna zlasti ob večjih delih, kot sta roman Na Poljani in povest Črna smrt, ter ob avtobiografskih spisih v četrti knjigi. Roman na primer je tako nazorno postavil v koroške razmere v začetku našega stoletja, v Meškove kraje in med znane mu osebe ter tako jasno osvetlil značaje in približal idejo dela, da Poljana zaživi pred nami v vsej konkretnosti in problematiki.

K posameznim urednikovim pojasnilom v opombah tudi skrben poznavalec Meškovega dela ne bo imel kaj prida dodati. Pri romanu Na Poljani bi ob pisateljevem negodovanju zoper povečevanje vagabundstva v naši literaturi kazalo pojasniti, da je naperjeno zoper Cankarja; sorodno polemičen proticankarjski značaj kakor zgubljeni Tratnikov študent Vendelin ima tudi lik slikarja brezdodominceva Milana v Meškovi drami Mati. Ob črtici Koroški prazniki v četrti knjigi pa bi bilo dobro pripomniti, da je koroški ljudski običaj, ko imoviti kmetje na vernih duš dan delé med siromake pred cerkvijo hlebče, da bi z miloščino odkupili svojih rajnih in svoje duše posmrtnega trpljenja, leposlovno učinkovito porabil in opisal v začetku Jamnice Prežih; Meško je običaj spoznal pri Št. Danijelu, Jamnica pa se godi v Kotljah, torej na istem geografskem in etnografskem področju. — Na splošno pa je treba o Smolejevih opombah reči, da so popolne in natančne, včasih že kar preveč. Tako na koncu vsake knjige navaja bibliografski pregled ocen in poročil ter prevodov tudi za posamezne črtice, ko bi zadostovalo le za večja dela in skupno za zbirke.

Medtem ko prve tri knjige vsebujejo Meškove leposlovne stvari, nekatere dobro znane, druge manj, bodo *avtobiografski spisi* četrte za večino bralcev docela novi, saj so bili doslej raztreseni vsepovsod ali pa še sploh niso bili objavljeni. Pripovedujejo o pisateljevem otroštvu v tedaj patriarhalnih Slovenskih goricah, o njegovih mladosti in študiju v starem Ptujju in nemškutarskem Celju, o Meškovih sodobnikih ali znancih Gregorčiču, Aškercu, Prežihu in drugih, o njegovem doživljanju Koroške, njene pokrajine, ljudi in praznikov, o beljaškem zaporu, begu čez Karavanke pozimi in bridkih občutkih ob plebescitu, o gestapovskih zaporih in četniškem ujetništvu ter končno o srečanju s partizani. Nekateri od teh spisov imajo leposlovno obliko črtic, drugi memoarov, tretji esejev. Urednik jih je tako smiselno razporedil in povezal (in seveda tudi nazorno komentiral), da se bero ne kot posamezni odlomki, ampak kot zaključen avtobiografski roman. Iz njih spoznamo Meškovo duhovno rast, pobude za ustvarjanje, ljubezen do domovine, osebno skromnost in toplo človečnost. Tudi dobršen kos naše kulturne in politične zgodovine nam otipljivo posredujejo. Škoda, da v knjigi ni nobenih slik! Želeli bi videti pisatelja v različnih dobah in v vsakdanjem življenju ter začutiti značilno lepoto njegovih pokrajin okrog Ključarovec, Št. Danijela, Zilje in Sel. Morda jih bomo našli v zadnji knjigi sredi Smolejeve študije?

Joža Mahnič

Profesor je pripovedoval: Vozil sem se po Mežiški dolini. Pa zaslišim žensko, ki je gledala skozi okno vlaka in rekla sopotnici: Gvaj, gvaj, Maža!

Kaj pomeni to? Čisto preprosto: Glej, glej, Meža! Ta izgovarjava je značilna za podjunsko slovensko narečje na Koroškem. Podjuna se razprostira med Karavankami in Svinjo planino (2081 m). V podjunskem narečju se pogosto spremeni samoglasnik *a* v *o*, samoglasnik *e* pa v *a*. Vzemimo zgornji primer: Glej, glej, Meža! E se spremeni v *a*, *l* pa v *v*, pa imamo: Gvaj, gvaj, Maža! — Na južnem pobočju Svinje planine se razprostira slovenska župnija Kneža. Domačini pa ne pravijo Kneža, marveč Knaža. Značilnost podjunskega narečja.

Vzemimo še druge primere: diž grâ (dež gre); kam pa grâš (kam pa greš); kam pa gvadaš (kam pa gledaš); stojâ (stojé); jaz'k kózat (jezik kazati); dávat (delati); sôm, sóma (sam, sama); pat'k (petek); mât (met; svinjska krma); svomo trasem (slamo tresem); dátela (detelja); svât (svet; sanctus), toda svet (mundus); prekvat (preklet), primerjaj Finžgar: Prekvata ovca; štu je vada (tukaj je voda); môti (mati); vsók, vsóka (vsak, vsaka); v nebesa vzav (v nebesa vzela); pa jutr dôš še anéga (pa jutri daš enega); zakójj (zakaj); navóda (navada); smejól (smejali); kavóč (Podjuna severno od Drave = kovač) itd.

Takoj tu naj omenim sorodnost podjunskega narečja s štajerskim slovenskim narečjem. Tudi Prleki pravijo: navóda, vsoki, zakoj, smijoli, kovoč.

Štajerska Slovenka mi je pravila, da tudi na Štajerskem v Vuzenici, Ribnici, Sv. Antonu, po Pohorju proti Dravi pravijo: kavóč, môti, vada. Kdo ne vidi tukaj sorodnosti podjunskega slovenskega narečja s sosednjim štajerskim?

In še nekaj drugega nas spominja na sorodnost podjunščine s štajersko slovensko govorico, namreč naglas.

Na Koroškem so tri glavna slovenska narečja: podjunsko, rožansko in ziljsko. Podjunski naglas je večkrat bistveno različen od rožanskega ali ziljskega. V Rožu in v Ziljski dolini ima slovenska govorica *isti naglas* kakor na sosednjem Gorenjskem. Podjunski naglas pa je podoben sosednjemu štajerskem. Podjunčan pravi: večer, srébro, zlátó, blágo, blága, drúve (drva), jésen, vígred, účen, péčen, severno od Drave: páčen, cigán, úho, kóze, óvce, zóbi ali z'bi, n. pr. z'bi bolijo (Rožan pravi: zobí boló), ótava ali vátava, Bógu hvala, ljubezen do Bóga, nóje (noge), róje (roge), r'ke (roke) itd. Rožan in Ziljan v vseh teh primerih naglašujeta kakor Gorenjec. Rožan pravi: večír, kozé, ovcé, zobí itd.

V vseh naštetih primerih naglašuje Podjunčan na *prvem* zlogu. V drugih primerih pa *zopet* — v nasprotju z rožanskim in gorenjskim naglasom — na *zadnjem* ali *predzadnjem* zlogu, n. pr.: vilíce, mizíca, matica, hišica, Bistrica, vedrica (deža; Rožan pravi: deža), ženín, petelín (Rožan pravi: petéln).

Rožan pravi kakor Gorenjec: n'č, n't, kr'h, m's, d'm, spov'd. Podjunčan v vseh teh primerih samoglasnik jasno izgovarja, torej: nič, nit, kruh, miš, dim, spoved.

Rožan in Ziljan imata okrajšane oblike: cvetó, pojó, boló, učó itd. Rožanska pesem poje: V Celovcu na Lenti tri pavče pojo, te nove žovnirje muštrati učó. Lent ali Lend je 4 km dolg prekop, ki veže Celovec z Vrbskim jezerom: Izkopali so ga 1580. Pavče so pavke. Žovnir (iz Söldner) je vojak.

Podjunčan teh okrajšanih glagolskih oblik ne pozna, on pravi: cvetijo, pójejo, bolijo, učijo.

Rožan in Ziljan v nasprotju s Podjunčanom črko *k* pred *i* in *e* izgovarjata kot *č*, črko *h* pa kot *š*. N. pr.: pavče, čihati, činkati, čidati, čepa (kepa; Podjunčan pravi: kjápa), č'peti (kipeti), čita, veja ali puška je počila (Podjunčan pravi: póknila), ročé (roke), muše, vsoče šiše, oreše, oreš', v torč'h pa v petč'h (v torkih pa v petkih), hrušče, prosi za nas grešné. Podjunčan v vseh teh primerih izgovarja črko *k* kot *k*, *h* pa kot *h*.

Rožan pravi: mavha; Podjunčanu se zdi ta beseda smešna, on pravi: torba. Rožan pravi: stric, Podjunčan te besede ne pozna (razen če se je naučil iz knjige), on pravi ujc in ujčej. Podjunčan pravi távoh (tudi: tavh = teloh), Rožan pravi: kúrjice. Podjunčan pravi: šinek (vrat) in besede vrat ne pozna. Podjunčan tudi besede: fletn ne pozna, ponekod pravijo namesto fletn (kar je iz nemškega): brzen. V Rožu in na

Zilji je beseda fletn v vsakdanji rabi. Podjunčan pravi: druž, Rožan in Ziljan: spet. Podjunčanu je beseda »spet« tuja. Podjunčan pravi: košoglav, Rožan: razoglav. Podjunčan pravi: glavobučen ali okrajšano: gvabučen za plešast. Podjunčan pravi tog, vsa sem toga namesto trd, trda. Podjunčan pravi: čujem, as čuva za slišim, ali si slišala. Ziljan pravi: debel, Rožan in Podjunčan pravita: tovst. Podjunčan pravi: drn in besede ruša ne pozna.

Krompirju pravijo v Podjuni: repica, v Rožu: hrušče, na Zilji pa: čompe. Namesto čeljust pravi Podjunčan: skrája, namesto seno — zeléje, namesto bolezen — boléje.

Železniški uradnik Uršič, ki je služboval v Ljubljani in je bil doma v Štebnu pri Beljaku, je nekoč potoval iz Št. Lenarta pri sedmih studencih v Ziljski dolini čez Korensko sedlo na Kranjsko. Pride na Gorenjsko in začne pogovor s prvo žensko, ki jo sreča. Že po prvih besedah ji reče: »O, vi ste pa Korošica, govorite kakor v Št. Lenartu na Koroškem.« Ona pa pravi: »Ne, Kranjica sem, tu pri nas tako govorimo!« — Na obeh straneh Korenskega sedla se govori *isto slovensko narečje!*

Od Pliberka v Podjuni do Brda v Ziljski dolini je v zračni črti nad sto kilometrov. Približno toliko kakor od Ljubljane do Maribora. Naravno je, da so si narečja, ki so si krajevno bližja, ne glede na politične (deželne ali državne) meje, tudi bolj podobna in bolj sorodna med seboj. Ni dvoma, da je podjunsko narečje sorodnejše sosednjemu štajerskemu slovenskemu narečju kakor rožanskemu ali celo ziljskemu. In rožansko in ziljsko slovensko narečje je spet sorodnejše in bolj podobno sosednjemu kranjskemu narečju kakor podjunsčini. Tudi v Kranjski gori pravijo sirk (kоруza) in čompe (krompir) kakor v sosednji Ziljski dolini. Tu in tam prebiva isti narod.

Zamejski Slovenec

OKROG PREŠERNOVE VRBE

V slovstveni zgodovini se srečujemo tudi s krajevnimi imeni. Pri kulturnih delavcih malega formata niso važna, pri večjih osebnostih pa jih moramo natančno poznati. Za njimi se namreč skriva genius loci, ki je ena od bistvenih sestavin njihove umetnosti, pri starejših piscih pa nam krajevna imena kažejo na jezikovno področje, iz katerega so zajemali in s tem usmerjali jezikovni razvoj. V tem zapisku bi rad nanizal nekaj drobnih popravkov in opozoril za gorenjski kot, ki ga kot rojak dobro poznam. Naj bodo skromen prispevek k slovarju krajevnih imen, ki ga tako občutno pogrešamo vsi: upravne oblasti, geografi, jezikoslovci in ne nazadnje slovstveni zgodovinarji.

Za Valentina Vodnika piše Grafenauer (Kratka zgod. 1917), da je bil »imenovan za lokalnega kaplana v *Gorjušah*«, Slodnjak (Pregled slov. sl. 1934), da se je »v Koprivniku seznanil s Zoisom«, Boršnikova (Pregled 1948), da je služboval »na Koprivniku nad Bohinjem« in Janež (Slov. knj. 1953), da ga je zanesla pot »v Gorjuše« (v 2. izd. popravljeno). Sedež na novo ustanovljene (l. 1791) Vodnikove duhovnije je bil v resnici na Koprivniku, ne na sosednjih Gorjušah; Koprivnik je poleg tega sestavni del Bohinja, torej ne more ležati nad njim, čeprav je hribovska vas (969 m). Edino pravilna formulacija je, da je V. V. služboval ter se seznanil s Zoisom na *Koprivniku v Bohinju*.

Za Vodnikovega sodobnika jezikoslovca in šolnika Kumerdeja sta Lgr. in za njim Boršnikova (prvi v 4. zv. SBL, druga v Pregledu slov. sl. 1948 in Kratkem bibliogr. pregledu 1955) zabeležila, da je bil rojen v *Zagorici pri Bledu*. Napaka je v tem, da so v našem primeru Zagorice množinsko, ne edninsko ime in da so spet sestavni del Bleda; Bled je kakor Bohinj samo skupno ime za več naselij, razvrščenih okrog jezera: za Grad (naselje pod gradom), Zagorice, Želeče, Mlino in Rečico. Prav je torej edinole: Kumerdej je bil rojen v *Zagoricah na Bledu*, kolikor se sploh ne zadovoljimo že z lokacijo: na Bledu. Priimka Kumerdej na samem Bledu dandanes ne najdemo več, pač pa je še v bližnji okolici, in sicer v vasi Ribno.

Mimogrede naj poudarim, da je prebivalec Bleda lahko samo Blejec in Bohinja Bohinjec — v takšni obliki ju poznamo tudi kot pogosten priimek — ne pa morda Blejčan in Bohinjčan, kot dostikrat slišimo in beremo. Pri krajevnem imenu Bohinj radi grešijo tudi v naglašanju; pravilni akcent je v imenovalniku na prvem, v odvisnih sklonih pa na drugem zlogu: Böhinj, iz Bohinja, v Bohinju.

Zaradi Prešernove veličine nas mora posebej zanimati njegova Vrba z ustreznimi predlogi in izpeljankami. O teh si sam, dasi pristen Gorenjec, dolgo nisem bil

na jasnem; kako naj si bo potem, pri najboljši volji, prešernoslovec Štajerec? Splošno znano je, da toponimu Vrba v določenih sklonih ustrežata predloga v in iz: *v Vrbi, iz Vrbe*. Tu sta se urezala le Janež (Slov. knj. 1953, v 2. izd. popravljeno) in pred njim, čudno, tudi Avgust Pirjevec (Prešernovo Zbrano delo, 1929), ko postavljata pesnika in prednike *na Vrbo*. Vprašanje svojilnega pridevnika svojega rojstnega kraja je dokončno rešil že pesnik sam, ko je k sonetu o Vrbi v prvi objavi v KČ za sv. Marka pripisal pojasnilo: »*Vrbenjski patron*«. Zato si skoraj ne morem predstavljati, kako da je prof. Kidrič, ki je do vlakna poznal Prešerna in bil hudo natančen, pisal obliko »*vrbljanski*«.

Najbolj zamotan toponimični problem v zvezi z Vrbo pa je poimenovanje njenih prebivalcev. Tu pesnik žal ni zapustil nič avtentičnega, n. pr. v pismu domačim; tudi po objavljenih spominih sestre Lenke v zapisu msgr. Toma Zupana sem zaman iskal opore. Prof. Kidrič uporablja v razpravi »Prešerni od konca 15. do srede 19. stoletja« (ČJKZ 1927) obliko *Vrbljani*. Nasprotno pa v njegovem zaključnem delu, zajetni monografiji o pesniku iz 1938, beremo dosledno: *Vrbenjci*. »Prešernov album« (1949), ki sta ga za pok. profesorjem dokončala Gspan in Rupel, je uveljavil obliko *Vrbljan in vrbenjski*. Ti obliki srečujemo nato tudi pri Slodnjaku in Gspanu, zlasti v njunih razpravah v 8. zv. SBL (1952), ki izčrpno posegata v pesnikov rod in mladost.

Stvar bi bila s tem tudi zame kot Gorenjca najbrž dognana, če ne bi ob poglobljenem študiju Finžgarja v poletnih mescih minulega leta naletel na novo, pravzaprav novi obliki za poimenovanje prebivalcev Vrbe. Nestor naših pisateljev namreč v svoji zgodnji črtici »*Vrbenjski ovčar*« (Pomladni glasi 1894), pa tudi v dveh kasnejših delih, v memoarih Leta mojega popotovanja, nastalih med zadnjo vojno, ter v kramljanju Na dopustu (KMD 1959) uporablja toponim *Vrbovci*, v ednini torej Vrbovec. Toda v spisu Na dopustu naletimo poleg oblike Vrbovci (na str. 32) še na dubletu *Vrbnjan* (str. 40). Zadeva se torej prav dramatično zapleta. Komu naj zdaj verjamem? Kritičnim prešernoslovcem, ki »*Vrbljana*« gotovo ne uporabljajo samovoljno, ali pesnikovem ožjemu rojaku, ki nedvomno pozna govorico svojega kraja?

Da bi bil pravičen na obe strani in da bi stvári končno prišel do dna, sem se obrnil na Antona Petriča, župnika na Breznici, in Ferda Böhma, šolskega upravitelja v Žirovnici. Obadva sta, nevede drug za drugega, izvedla skrbno in posamično anketo med starimi koreninami in šolsko mladino v sami Vrbi in okoliških vaseh. O rezultatih svojega poizvedovanja — na tem mestu se jima še enkrat najtopleje zahvaljujem — sta me obvestila z dopisi dne 11. januarja 1960. Njune odgovore in svoja dognanja bi mogel strniti v tole:

1. Prešernoslovje je (v Albumu 1949) že samo zavrglo Kidričev izraz *Vrbenjci*, o katerem pravi tov. Böhm, da ga v vaseh pod Stolom »še nikoli« ni slišal.

2. *Vrbovce* imenujejo prebivalce Vrbe *včasih* po *okoliških* vaseh, menda kadar govorijo o njih nekoliko omalovažujoče (sporočilo g. Petriča). Kot pristen ljudski izraz, a vseskozi v pozitivnem pomenu, ga uporablja Finžgar, doma iz Doslovič ozir. kasneje z Breznice. Za znanost je neraben, ker ni doma v sami Vrbi in ima afektiven prizvok.

3. V *Prešernovi vasi* »prav vsi očanci trdijo, da so *Vrbnjani*, po *gorenjsko povedano Vrbnane*«, sporoča upravitelj. Enako so brez omahovanja odgovarjali starejši ljudje župniku, navaja mi jih imenoma. G. Petrič po pričevanju Marije Žemlje še pristavlja: »Bivši ravnatelj gimnazije v Kranju, Vrbnjan po rodu, Anton Zupan (1874—1954), je dosledno pisal: *Vrbnjani*.« Tudi Finžgar je, kakor sem omenil, v koze-riji Na dopustu poleg brezniških Vrbovcov zapisal po vrbenjsko: *Vrbnjan*. Naša informatorja izjavljata, da sama prebivalcem Vrbe redno pravita *Vrbnjani*. Samostalnik *Vrbnjan* se kot jezikovna tvorba tudi docela in lepo ujema s pridevnikom *vrbenjski*.

4. Do tega, da so naši prešernoslovci od Kidriča (od omenjene razprave iz 1927) dalje uporabljali izraz *Vrblján*, je prišlo po vsej priliki *zaradi zvočne in slušne podobnosti* s pravilnim *Vrbnján*. Kidrič je Prešernove rojake gotovo slabo razume. in pri tem zamenjal edina različna glasova, *n* in *l*, ki sta tem manj zaznavna, ker jima sledi poudarjen končni zlog. Da je taka zamenjava na terenu samem zelo verjetna in nevarna, mi potrjuje tov. Böhm, ko pravi, da se je del njegovih anketiranih učencev sprva izjavil za *Vrbljane*. Na takšno nevarnost opozarja mimogrede tudi g. Petrič. Iz tega zmotnega *Vrbljana* je Kidrič, ne da bi pomislil na Prešernovo opazko k sonetu o Vrbi, tudi napravil napačni posevis *vrbljanski*.

5. V zvezi s Prešernovim rojstnim krajem smo torej upravičeni in dolžni uporabljati toponime: VRBA, V VRBI, VRBENJSKI IN — VRBNJAN.

Joža Mahnič

VEČ VIDIJO OČI OD OČESA

V prvih letnikih JiS je imelo uredništvo navado, da je prispevkom po potrebi (pač tam, kjer se je zdelo kaj sporno) dodajalo svoje pripombe. Mogoče smo se sodelavci vsak zase zmrdovali, kadar smo našli tak »repek« pri svojem pisanju; če govorimo objektivno, pa je treba priznati, da so bili ti pripiski koristni in potrebni, saj so bralce opozarjali, da je najti razloge tudi za drugačno mnenje. Tako opozarjanje pa je nujno, da se lahko stvari razčistijo in postavijo na pravo mesto. S pripiskom tudi še ni rečeno, da se zdi uredništvu prispevek zgrešen, saj bi ga sicer ne objavljalo.

V novejših številkah revije zato take pripombe včasih neradi pogrešamo, ker so misli tega ali onega avtorja potrebne dopolnila ali popravka. Na primer: premalo sem pravnik, da bi si lahko lastil sodbo o zapisku Franceta Goršiča »Blagopravnost in spodobnost« v letošnji 2. številki, vendar me obhajajo dvomi ob avtorjevih zaključkih, ko vidim, da bi nam hotel vzeti »spodobnost« za pravni pojem, nam pa bi pustil namesto nje »dostojnost«, ki je sicer v SP, vendar ni na najboljšem glasu. Če se išče nov izraz za pravni pojem, kaj bi se ne našla kaka druga, manj splošna beseda, če se že ne more skovati nova?

Podobno se mi zdijo dvomljive nekatere misli v zapisku »Zraven, poleg... mimo« Vinka Gaberskega v isti številki. Z vsem srcem sem za to, da naj bo naše izražanje logično in natančno, in zato naj besede le imajo »svoj stalni pomen«. Enako zavzet pa sem za to, da naj bo naše izražanje kar se da bogato in raznolično. Zato me dostikrat obhaja dvom ob trditvah, da je kaj v slovenščini že odmrlo in da se ne more več uporabljati. Še celo Breznik je imel to in ono za odmrlo, kar danes spet krepko živi. Zato se mi zdi potrebna prizanesljivost do piščoŕih, ki skušajo v pravih mejah kakemu izrazu povrniti še kak nekdanji pomen: izkušnja naj pokaže, ali se bo to »prijelo« ali ne! Na navedenem mestu pravi Gaberski dovolj previdno, da besede »mimo« ne smemo »kar na slepo« zamenjavati z izrazom »razen« ali jo uporabljati za izražanje komparativa. Zgled, ki ga daje — »vsi so bili tam, mimo njega« — pa se mi nikakor ne zdi »danes že čisto nemogoč«, niti brez vejice ne, čeprav je Gaberskega tega groza. Nemogoče bi bilo kvečjemu dvoumno »vsi so šli tja mimo njega«, tega pa nihče pameten zapisal ne bo! Kar lepo pa se bere n. pr. »Mimo še nekaterih dobrih pesmi naj omenimo...« (M. Brezovar v »Naši sodobnosti« 12/59). Mogoče da je v kakih drugih zvezah raba tega »mimo« res »za današnje ljudi sila«, ampak če smo že tako ponosni na razvoj in razvitost slovenščine v zadnjem času, bodimo tudi toliko pogumni, da strpno prenašamo malo poskušanja. Preganjajmo napačno rabo besed, kadar izvira iz piščevega neznanja ali malomarnosti, prizanašajmo pa jezikovnemu eksperimentiranju, kadar zna ostati v pravih mejah in če se skuša držati zdravih virov slovenščine!

Te misli želijo biti predvsem spodbuda drugim sodelavcem — in kajpada tudi urednikom! — naj bi se oglašali ob spornih vprašanjih, saj vemo, da vidijo oči več od očesa.

Janez Gradišnik

K ČLANKU O IVANU ROBU

Kolikor vem, podatek (gl. Smolejev članek JiS V, 2), da si je Rob, ko se je po okupatorjevem prihodu vrnil iz Maribora v Ljubljano, »v gmotni tiski... pomagal s sodelovanjem pri kulturnem obzorniku Jutra«, ni točen. Okupator je najbrž zamenjal malo prejšnje razdobje, ko je Rob nekaj časa pred vojno sodeloval v ponedeljski izdaji Jutra. Dne 2. oktobra 1939 je list začel prinašati stalno rubriko »Minute pomenka«, ki se je v letu 1940 preimenovala v »Minuta pomenka — Za življenje in za vsak dan«. Pisal jo je Rob od začetka do 23. decembra 1940, to se pravi, do svojega odhoda v Maribor. Podpisoval se je s psevdonimom L. Azkuin, ki ga je vzel, če se ne motim, iz staroperzijskega jezika.

V tem času je v ponedeljski izdaji Jutra objavil tudi dva literarna prispevka, ki ju je podpisal s pravim imenom: »Reportažo o fantovščini in halucinacijah«, kratko satiro iz bohemskega življenja (9. oktobra 1939), in »Modrost v zrnih« (13. novembra 1939). — Po okupatorjevem prihodu pa vem, da je Rob poletne mesece 1941 prebival v Iškem Vintgarju, kjer je drugoval s pokojnim Nikolajem Pirnatom, nekaj časa pa je bil gost prof. Siča. Jeseni tega leta je v Iškem Vintgarju tudi doživel svojo prvo aretacijo. Aretiral ga je oddelek italijanske vojske. Pripeljali so ga v Ljubljano, a je bil po nekaj dnevih izpuščen.

L. Mrzel

Pazljivi bralec je prejkone sam opazil, da se povedek stavka: slovenskemu velelniku odgovarja v grščini optativ, ki je omenjen v uvodnem odstavku res lepa glagolom ustrezati, vollkommen entsprechen, convenire, niti z glagoli ujemati se, skladati se in zlagati se, nikar pa z razlago in besedami biti enak. Velelnik in železnik sta pač različna, slovniško natančno opredeljena pojma in ne more ustrezati ne ta onemu, ne oni temu. Tudi povedek stavka: paleolitska doba odgovarja v geologiji ledeni dobi, ki ga bereš v SP 1950, 448 (pod geslom odgovoriti, -im), se ne da brez sile zamenjati z nobeno drugo besedo. Ta dva primera kažeta, da gre pri rabi besede odgovarjati v nje pomenu entsprechen, respondere, za neko posebno terminološko izražanje pojmov, ki se dajo samo tako označiti kakor treba, ali vsaj natančneje in krajše opisati, ko s katerim koli drugim glagolskim nadomestilom. Daljnji primeri naj bralec prepričajo, da je res tako.

O našem novejšem stavbarstvu večkrat govoré, da odgovarjajo sedanje zgradbe s 6 in celo s 7 nadstropji luksurioznim petnadstropnim hišam, kakršne so zidali prej. Glagol ustrezati ne pride v poštev za povedek tega stavka, ker gre le za površno vzporejanje enega od soodnosnih pojavov med sedanjo varčevalno in poprejšnjo potratno zidavo ob enaki prostornini zgradb, ne pa za pravo primerjanje dveh stvari in njega pozitivni sklep. Tudi slišimo govoriti, da odgovarjajo razkošnim ložam, ki so jih prej tako pogosto projektirali, sedanji zelo enostavni balkoni, ki stavbam prav dobro ustrezajo, a v soodnosu k poprejšnji zidavi seveda le odgovarjajo ložam in terasam prejšnje dobe. V mladinskem sodstvu beremo, da odgovarjata opomin in ukor v mnogih primerih zaporni kazni, ki je sicer določena po občih kazenskih predpisih. Tukaj so kazenske sankcije razporejene po svoji različnosti. Če bi kdo trdil, da gre vendarle tudi za primerjanje, češ vsako razlikovanje je v svojem bistvu primerjava, bi mu bilo treba odgovoriti, da že to kaže, da ne gre za pravo primerjavo, ker ne ustreza glagol ustrezati. Ta pa ne ustreza, ker gre tudi tukaj le za zunanjo razlago neke soodnosnosti brez vsakega razčlenjevanja in spuščanja v sam problem, njega vsebino in oblike. Izhodišče takim površnim ocenam je lahko v samih stvareh, ki je o njih govor, ali pa tudi čisto izven njih. Slovanska rodbinska zadruga odgovarja premoženjskim prazduženjem, ki pri drugih narodih, ko so bili na podobni stopnji gospodarskega razvoja, niso temeljila na rodbinskopravni podlagi. Gre za soodnos, ki je v stvareh samih, namreč za različno strukturo premoženjskih združenj. Sodilo soodnosnosti pa leži lahko tudi le v korealnem lokaliziranju predmetov, ki vsak za sebe gotovo ustreza svojemu namenu, v medsebojnem odnosu pa seveda more le odgovarjati drugim predmetom. Člen 3 Kapscheve slovenske priredbe gorskih členov odgovarja členu 4 izvirnika Gorskih bukev, ne ustreza pa mu zato, ker ne obravnava le dedinske tožbe, marveč tožbe in še druga vprašanja gorskega prava. Toda določbe obeh členov so na adekvatnem mestu zakonskega teksta, se pravi tam, kjer člen 3 enega teksta odgovarja členu 4 drugega teksta. Sodilo soodnosnosti je zunaj samih stvari; n. pr. tudi, če gre za tako imenovane prehodne določbe, ki se po pravilu zakonodajne zmerom stavijo na konec zakonskega teksta.

Če se vprašamo, ali se vsi ti in taki primeri rabe glagola odgovarjati pojmovno morejo opredeliti, tedaj nam mora biti izhodišče dejstvo, da gre zmeraj za površno vzporejanje medsebojno čisto različnih, vendar pa v kakem oziru le korelativnih predmetov z vidika, ki jim more biti imanent, lahko pa je tudi izven njih, n. pr. v goli lokalizaciji. Kolikor se takemu ocenjevalnemu postopku imputira zamisel primerjave, bi se mogla funkciji po našem mnenju nadeti oznaka: primerjava soodnosnosti v prostoru ali času. Za natančen opis takega nepravsnjega primerjanja nam je glagol odgovarjati neogibno potreben. Ne bomo ga preganjali le zato, ker je tako ukoreninjen, da se nič več ne dá izpuliti, marveč zato, ker je naši znanstveni terminologiji živo potreben zaradi natančnega opisa znatnega kompleksa pojmov soodnosnosti, ki bi sicer ostal brez ustreznih sredstev terminološkega izražanja. Zato se je vobče in tako hitro udomačil.

Nobene nevarnosti ni, da se naši pisatelji ne bi dobro razvedeli v tej stvari, saj se jim bo pero uprlo, če bodo hoteli zapisati napačni glagol ustrezati oziroma pridevnik ustrezen, -zna, -o namesto pravilnega glagola odgovarjati oziroma nje-govega pridevniškega deležnika odgovarjajoč, -a, -e. Preti pa druga nevarnost. Srbi in Hrvati nimajo izraza za naš pojem ustrezati. Isto je pri njih kot pri Nemcih, katerim pomeni glagol entsprechen tako ustrezati kot odgovarjati. Srbohrvatska

raba glagola odgovarati, -am je kriva, da se je pri nas razširil glagol odgovarjati na škodo glagola ustrezati. To novinarsko prikazen smo dolžni pobijati zmerom in povsod. SP 1950, 448 (geslo odgovoriti, -im) ima pravilno razlago, da stvar ne *odgovarja, marveč ustreza namenu, toda v sledečem stavku bo treba pri novi redakciji opustiti zvezdico pred besedo odgovarja, ker gre stvarno le za časovno vzporeditev (lokalizacijo) paleolitske in geografske ledene dobe, ne pa za njiju primerjavo, ki bi opravičila sklep, da se dobi ujemata ali skladata oziroma da se dasta primerjati druga z drugo.

Francè Goršič

NEKAJ PRIPOMB K PRIDEVNIŠKEMU STOPNJEVANJU

1. Poleg običajnega pridevniškega stopnjevanja, ki izraža večjo oziroma največjo mero primerjane lastnosti, je mogoče tudi stopnjevanje, pri katerem se primerjana lastnost zmanjšuje. Naša slovnica ga imenuje stopnjevanje navzdol in pripominja, da zanj ne uporabljamo posebnih obrazil, ampak ga opisujemo z *manj*, *najmanj*. Slovnica navaja tri primere: Bodi no malo manj siten! Izmed vseh je najmanj delaven naš razred. Kaj bi govoril, kdo je pridnejši, kvečjemu, kdo je manj len!

Vendar to ni edini in tudi ne najpogostejši način stopnjevanja navzdol. Pri pridevnikih, ki jih lahko stopnjujemo z obrazili in imajo svoje pomensko nasprotje, je navadno drugače. N. pr.: Poleti so dnevi dolgi, jeseni so krajši, pozimi pa najkrajši. Torej: dolg — krajši — najkrajši. Nikomur ne bi prišlo na misel, da bi tu stopnjeval dolg — manj dolg — najmanj dolg. Podobno: Najstarejšemu sinu je bilo 20 let, mlajšemu 18 in najmlajšemu 17 let. Torej: najstarejši — mlajši — najmlajši. Andrej je še mlad fant, Borut je starejši, Mitja najstarejši. Torej: mlad — starejši — najstarejši. Med je slajši ko pelin. *Slajši* tu ni komparativ k *sladak*, ampak k *grenak*. Tako bi lahko še naprej naštevili primere z različnimi variantami stopnjevanja navzdol, pri čemer bi si s prislovom *manj*, *najmanj* nič ne pomagali.

Pridevnikov, ki imajo svoje pomensko nasprotje, torej navadno navzdol ne stopnjujemo z *manj*, *najmanj*, ampak s stopnjevano lastnostjo nasprotja.

Imamo pa še drugačne primere: Manj strašna noč je v črne zemlje krili, ko so pod svetlim soncem sužni dnovi. — Vreme je to pomlad manj ugodno kakor lani. To pomlad imamo najmanj ugodno vreme zadnjih let.

Če bi skušali nadomestiti *manj strašen* in *manj ugoden* s kakim pomensko nasprotnim adjektivom, recimo s *prijetnejši* in *neugodnejši*, *bolj neugoden*, *slabši*, bi se smisel stavka spremenil. Živeti v sužnosti je strašno in tudi ležati v črni zemlji je strašno (to še zdaleč ni prijetno), toda prvo je *nekoliko* hujše. Vreme je bilo ugodno lani in je bilo ugodno letos (nikakor ni bilo slabo), samo lahi je bilo še *nekoliko* bolj ugodno. Pač pa ne bi mogli reči: Med je manj *grenak* ko pelin, ker se tu primerjata dve skrajnosti.

Raba *manj*, *najmanj* je torej pri stopnjevanju na mestu, kadar hočemo poudariti majhno razliko med primerjanimi lastnostmi, ki še ne dobivajo značilnosti svojega nasprotja. Takšni so tudi primeri, ki jih ima naša slovnica. Če pa hočemo izraziti samo smer stopnjevanja, stopnjujemo adjektiv nasprotja, četudi med primerjanimi lastnostmi ni velike razlike. N. pr.: Ta smreka je le malo manjša od one. Če rečemo: Ta papir je dober, oni pa je slabši, smo s tem povedali samo to, da gre za dve različni kvaliteti papirja. Če pa rečemo: Ta papir je dober, oni pa je manj dober, to pomeni, da sta obe vrsti papirja dobri, le da je ena za spoznanje slabša.

Včasih rabimo komparativno obliko, ne da bi sploh kaj primerjali, pač pa želimo približno označiti ne večjo, ampak nekoliko manjšo mero lastnosti: *krajša* povest je daljša kakor kratka, *površnejši* opazovalec ni bolj površen, ampak skoraj površen, *novjša* književnost ni bolj nova, ampak sega nekoliko, ne daleč nazaj, mlajši gospod je nekoliko zrelejši gospod, *nižji* uradnik ne stoji niže kakor nizek uradnik, ampak je samo nekje na spodnjem koncu uradniške lestvice itd.

2. Obe naši povojni slovnici dovoljujeta stopnjevanje z *bolj*, *najbolj* samo pri adjektivih, ki jih ne moremo stopnjevati z obrazili. Izjeme so le primeri s posebnim poudarkom ali slogovno posebnostjo. Breznik — pri roki imam 4. izdajo njegove slovnice — tega nikjer izrecno ne predpisuje. Iz tega bi se dalo sklepati in tudi ni dvoma, da se je stopnjevanje z *bolj*, *najbolj* močno razširilo, slovnicarji pa so čutili potrebo, da to zajeziijo. Vendar ni najmanjšega razloga za omejevanje, ki ga predpisuje slovnica. Raba *bolj topel* je prav tako pravilna kakor *toplejši* in sicer zato, ker je danes v knjižni slovenščini vsesplošno v navadi. Ne bi sicer trdili, da sta obe

obliki vedno enako dobri, toda jezikovnemu čutu posameznika je treba prepustiti, da se odloči, kaj je v danem primeru bolj neprisiljeno in zato lepše. Vedno bolj pogosta raba opisnega stopnjevanja je v skladu s težnjo po poenostavljanju oblik, ki je živa v vsakem jeziku. Zato bi bilo zelo nesmiselno in tudi neučinkovito, če bi tej težnji nasprotovali. Za tvorbo komparativa imamo vrsto obrazil, ki vrhu tega bolj ali manj oddaljujejo pridevnik od izhodiščne oblike, n. pr. tanjši, nižji, globlji, srečnejši itd. Neprimerno bolj udobno je za jezik, če ostane izhodiščna oblika (pozitiv) nespremenjena in se doda samo *bolj*, *najbolj*. Zato se taka oblika komparativa tudi čedalje bolj uveljavlja. Na podoben način se je jezik v davni osvobodil n. pr. nekaterih oblik s posebnimi obrazili za čase, zdaj pa smo v slovenščini priča izumiranju nekaterih participov, ki jih nadomeščamo z opisovanjem.

3. Po nepotrebnem omejuje slovnica tudi besedice, ki nam služijo poleg komparativa za primerjanje. Medtem ko so pri Brezniku na voljo trije členki: *ko*, *kot* in *kakor*, sta obe povojni izdaji slovnice *kot* izpustili. To je tembolj nerazumljivo, ker uživa *kot* v SP 1950 še nadalje nezmanjšane pravice. Ta členek je tako splošno razširjen — samo nekateri dialekti ga nimajo — da je ni sile, ki bi ga mogla izkoreniniti. Kadar pa je stvar taka, ima seveda zmerom jezik prav, ne slovnica. Ker pa je v isti slovnici pri neresničnih primerjalnih odvisnikih *kot* vendarle uporabljen (n. pr. *kot* bi mignil, izgine vse z mize), je prav mogoče, da je *kot* v poglavju o rabi primernika pri stopnjevanju izpadel zgolj po naključju.

Boris Urbančič

O IZGOVORU LJ IN NJ

Kako malo je določena izgovarjava teh glasov v knjižni slovenščini ali zbornem govoru, kažejo stališča, ki so jih prav zadnja leta zavzeli različni avtorji. R. Kolarič se (JiS I, 43 sl.) postavlja na skrajno stališče dveh ločenih glasov, celo zlogovno mejo postavlja med oba sestavna dela med samoglasnikoma, na koncu zloga (besede) pa otrditev po gorenjskem izgovoru, torej: (*král* — *král-ja*, *kôn* — *kôn-ja*) za *kralj* — *kralja*, *kônj* — *kônja*, prav kakor *mesár* — *mesár-ja*. To novost naj bi bila uvedla Slov. slovnica III/IV (1940) proti Breznikovemu vzdrževanju topljenega *lj*, *nj*; bomo pravični, to novost je prinesel SP 1935 kot praktični povzetek Ramovševih dognanj v Historični gramatiki (II, 1923), kakor pravilno ugotavljata Toporišič (JiS III, 70 sl.) in Iv. Tominec (JiS V, 62). Res je, da R. Kolarič delitev na zloge označuje za narečno, vendar ni povedano, kako je to spraviti v sklad s pravopisnimi predpisi istega SP 1935, da sta *lj* in *nj* nedeljiva. Slovenska slovnica 1956 govori o nebnih ali palatalnih *l'* in *ň* (str. 22 sl.) na koncu besede (zloga) in o izgovoru vsakega glasu zase (*lj*, *nj*) pred samoglasnikom (46 sl.). Oboje je posnetek po SP 1950, ta pa ponavlja SP 1935. V oceni slovnice (JiS II, 130) je Fr. Tomšič to opredelitev pohvalil kot posrečeno, Toporišič pa jo je (JiS III, 72) zavrnil, češ da ta dva glasova v slovenščini nikakor nista palatalna, kvečjemu palatalizirana, a tako rahlo, da skoraj ni upoštevanja vredno. Zdal se je oglasil še Iv. Tominec (JiS V, 62) z odločno vrnitvijo k palatalnima *l'* in *ň* v vseh legah. Sklicuje se na to, da je izgovarjava dveh glasov *l-j*, *n-j* šolsko črkovanje, glasova pa da sta ehotna in ju je treba tako tudi izgovarjati, se pravi kot nebna ali palatalna *l'* in *ň*. Vsa ta nesoglasja vpijejo po sporazumevanju in iskanju pametne rešitve; ta mora biti utemeljena v resničnem govoru in jezikovnih težnjah, ne sme mehanično posploševati, pa tudi ne zgolj teoretično terjati nemogočih glasov. Takemu iskanju so namenjene tudi naslednje vrstice.

Škrabec in njegova šola (Breznik i. dr.) postavljata v slovenski glasovni sistem tudi fonema palatalna *l'* in *ň* (v pismu od Kopitarja naprej *lj* in *nj*) na zgodovinsko etimološki osnovi. Škrabec dela to celo nekoliko v nasprotju s svojim načelom, po katerem je izhodišče knjižnemu jeziku 16. stol., ko pa vemo, da n. pr. Trubar dosledno enači *lj* z *l*, manj dosledno pa tudi *nj* z *n*. Vedel je, da sta prava nebna *l'*, *ň* v današnjih narečjih le redka, vendar so mu bile praktične težave v dejanskem izgovoru manj pomembne kakor etimološko zgodovinska utemeljenost. Ramovš v Hist. gr. ni iskal praktične rešitve za današnji zborni govor, marveč je ugotovil dejanske reflekse nekdanjih palatalnih glasov (*f*, *l'* in *ň*) v današnjih narečjih in v zgodovinskem razvoju, kolikor ga je mogoče slediti po naših starejših besedilih. Ko je bil pa pri delu za SP 1935 postavljen pred praktično reševanje, se je odločil za to, kar Tominec obžaluje, pa morda ne popolnoma upravičeno, če vse prav premislimo. Ta odločitev obsega troje: 1. da »*lj* in *nj* pred samoglasniki govorimo raz-

ločno v obeh sestavnih delih«, 2. da se »na koncu zloga (besede) drugi del ne izgovori, prvi del (*l*, *n*) pa je bolj izrazito artikuliran, mehak in jasen glas« (SP 1950, § 81), 3. da »sta znaka *lj* in *nj* enotna, zato ju nikoli ne delimo« (SP 1950, § 50). Kako je treba razumeti tako odločitev, ali je sprejemljiva ali ne, kakšna naj bi bila drugačna odločitev — vse to je treba premisliti pri iskanju rešitve.

Po vsem povedanem se nam vsiljuje vprašanje, ali sta *lj* in *nj* v današnji knjižni slovenščini sploh še samostojna glasova (fonema) ali ne; če se izgovarjata zdaj kot *l-j* in *n-j*, zdaj kot *-l* in *-n* [*pól-je* — *pól*, *sán-je* — *sán*] za *polje* — *polj*, *sánje* — *sánj*, potem je tu le vprašanje, kdaj se uveljavi glas (fonem) *j*, kdaj pa ne. S te strani bi bil torej rezultat domala isti kakor pri *f*, kjer smo to tudi v pisavi izvedli: *mesár-ja* — *mesár*; v isto vrsto lahko postavimo: *mesár*, [*mòl*, *kòn*] za *mòlj*, *kònj*; *mesár-ja*, *mòl-ja*, *kòn-ja*, koder bi nam bil *j* povsod uveljavljen kot samostojen fonem, pa bolj kot sestavni del obrazila kakor osnove: *mesár-ski*, [*pól-ski*, *kón-ski*] za *póljski*, *kónjski* se pa *j* v izgovoru zopet ne uveljavi. Imamo pa tudi drugačne primere, v katerih se nam pokaže, da jezik obravnava čisto drugače *lj* in *nj* kakor *rj*, n. pr. *mòrje*, *pólje*, *sánje* — rod. mn. *mòrij*, *pólj*, *sánj*; tu bi dosledno pričakovali [*mór*, *pól*, *sán*] ali pa povsod [*mórij*, *pólj, *sánij]. Ti primeri nam pa le jasno kažejo, da jezik drugače obravnava *lj* in *nj* z ene in *rj* z druge strani; imamo sicer nekaj redkih novih besed, ki obravnavajo *lj* kakor *rj* v rod. mn., n. pr. *pročélje*, *nasélje*, *okólje* — *pročélij*, *nasélij*, *okólij*, toda velikanska večina starih ljudskih besed ohranja skupino *lj* kot enoto; za *nj* pa ne poznam nobenega primera, koder bi se *j* v rod. mn. uveljavil kot samostojen glas. To nam vendarle dokazuje, da sta po jezikovnem čutu *lj* in *nj* res še glasovna enota, čeprav se je palatalnost izgubila.

Ali naj vzdržujemo ločitev v izgovoru *-l* in *-lj*, *-n* in *-nj* na koncu zloga (besede), n. pr.: *šól-ski*, *pólj-ski*, *zakón-ski*, *kónj-ski*? To ločitev vzdržujeta SP 1950 in Slov. slovnica 1956. SP 1950 po SP 1935 pravi, da »se drugi del ne izgovori, prvi del (*l*, *n*) pa je bolj izrazito artikuliran, mehak in jasen glas«; Slov. slovnica 1956 pa pravi, da delamo zaporo namesto z jezično konico s sprednjo jezično ploskvijo na trdem nebu. Na prvi pogled se zdi, da je med tema opredelitvama razlika, če že ne nasprotje. Dejansko pa trdita obe isto, le da se prva opira na akustični vtis, druga pa na fiziološki pogoj za ta vtis; zakaj intenzivnost artikulacije terja močnejšo zaporo, pri tem pa se priglasi na prednje trdo nebo še prednja jezična ploskev, in ko se ta odluči od trdega neba, dobimo vtis mehkega in jasnega glasu. Toporišič pravi, da to ni palatalen glas; saj ima prav, če ga primerjamo s palatalnimi glasovi drugih slovanskih jezikov ali tudi italijanskimi. Pri nas se je pač palatalnost izrodila do tega rahlega nakazila, ki je akustično in fonično res tako neznamno, da je vprašanje ali zadošča za fonemsko ločitev *-l* in *-lj*. Za fonemsko ločitev bi govorili primeri, kakor *žélj* — *žél* (rod. mn. od *žélja* — *žélo*), *pólj* — *pól* (južni ...), *drènj* — *drèn*, *pánj* — *pan* ipd. Dejansko so nam to danes že skoraj homonima. Zato je tudi razumljivo, da je *-lj* na koncu besed nastopil pogosto kot pravopisno znamenje, ki naj zavaruje pred izgovorjavo *-y*; tako še danes pišemo *tempelj*, *krepelj*, *mandelj*, *nagelj*, *rabelj*, *cilj* itd., medtem ko jih je veliko že popravljenih v *-l*, n. pr. *angel*, *kopel*, *zelnik* itd. Sem sodi tudi znamenita Cankarjeva *jedna jedelj pomaranča*. Škrabec je pisal *lj* zmeraj, kadar je bilo na koncu ali pred soglasnikom treba *l* izgovarjati kot (*l*) in ne (*y*): *vokalj*, *generalj*, *palataljni*, *cerebraljni*, *kakuminaljni*, celo *Meteljko* itd. Vse to pravzaprav govori za enačenje tujega (zlasti nemškega) *[-l]* z našim *lj*, ki je po izgovoru daleč od palatalnosti, torej naš srednji *[-l]*. Za to govori tudi ljudska narečna govorica, saj je prehod »*l'* > *l* zasegel vsa narečja, izvzemši zapadna (Notranjsko, Goriško, Režijo)« po Ramovšu (HG II, § 38, str. 63). Zato ni čudno, da je pravopis tako omahoval in še omahuje med *l* in *lj*, celo v primerih pred samoglasnikom. Tako n. pr. Breznik v 1. izdaji slovnice 1916 (§ 39) še navaja: *baklja*, *burklje*, *coklja*, *kuzlja*, *orglje*, *orgljati*, *orglavec*, *preklja*, *škiljav*, *škriljak*, v SP 1920 pa že piše: *bakla*, *burkle*, *cokla*, *orgle*, *orglati*, *orglavec*, *prekla*, *škilav*. Zato ima Tominec prav, če govori zoper pretirano ločevanje sestavljenih *lj* in *nj*, ki kljub vsemu vendar zaznamujeta enoten fonem; to je razvidno tudi iz Ramovševe praktične rešitve, ko ju razglašaja za nedeljivo enoto.

Še en razlog v prid enotnosti *lj* in *nj* moramo omeniti. V primerih, kakor *káplja*, *gróblja*, *zémlja*, *Drávlje* nastopa *lj* zmeraj kot enota, če v odvisnih sklonih ali izvedenkah pride na konec zloga ali besede: *kápelj*, *gróbelj*, *zémeljski*, *dráveljski*. Enako tudi pri *nj*: *gróžnja*, *móšnja*, *stópnja* itd. — *gróženj*, *móšenj*, *stopenj*. Fonično imamo tu v enotnem zvočniku uveljavljen samoglasniški element v *[-al'*, *-en]*; kako drugače je tu pri *rj*, n. pr. *nédria*, koder je *r* razvil samoglasnost že v imenovalniku

[*né-dar-ja*]; dosledno bi morali imeti tudi [*ka-pól-ja, sto-pán-ja*] itd., ko bi *lj* in *nj* ne bila res zlita v enoten glas. Seveda bi utegnil kdo reči, saj je *-l-* tu naravnost vtaknjen med *p-* in *-ja*. To je zgodovinsko res, fonično pa to samo dokazuje, kako sta trdno povezana v enoto že v imenovalniku, enako pa tudi na koncu besede ali zloga, koder za oba skupaj nastopa vokalizacija v obliki [*-ólj, -ónj*]; pri *nedrja* pa v rod. mn. *né-der-ij* sprosti še *j* samoglasni element. Tudi ta okolnost nam močno priča za enotnost glasu *lj, nj* bodi pred samoglasnikom ali v koncu besede ali zloga.

Manj težav je z *nj*. Tu so narečja razvila mnogo več refleksov, vse stopnje od *ń*, preko *n* do *j* s prenosom nosniškega izgovora na okoliške samoglasnike; zlasti močna in ozemeljsko razsežna pa je tudi še izgovarjava *-jn* za *nj*. V tem refleksu ne smemo videti kake mehanične metateze, marveč prav organsko razvite oblike. Celo trdi *n* je v nekaterih legah to obliko tako močno razvil, da se je uveljavila tudi pravopisno. V mislih imam primere, kakor *tánek — tánjši*. Pred priporniki je bil *n* sam pripornik in se je le za hip v koncu strnila zapora za zobmi; zato je ves prvi del tega nosnega pripornika napravil vtis predhodnega nosnega *j*, ki je bil včasih tako slišen, da se je uveljavil tudi v pisavi. Tudi *n-j* sam na sebi je zveza zapore s priporo skoraj na istem trdem nebu. Zato je kaj razumljivo, da se je po isti poti spirantiziral *n* pred *j* in dal slednjič *-jn*. Tako imamo tipe: *kôj — kôja* na eni skrajnosti, *kôn — kóna* na drugi, vmes pa vseh vrst nazalizacije in tip *kôjn — kôjna*. Tudi je pri *nj* več opozicij, ki terjajo ločitev, n. pr. v priponah *-inja* : *-ina, -anje* : *-ane*, n. pr. *dejánje — dejáne, bránje — bráne, vaščánje* (nom.) — *vaščáne* (ak.); *vójuvdinja — vójuvdina, kúna — kúnja, srna — srnja* ipd. Najmanjši po teritorialnem obsegu je ohranjeni *ń*, pravi palatalni nosnik; srečujemo ga sicer v Rožu, Bohinju, Reziji, na Goriškem, Krasu, zahodnem delu Notranjskega, v Beli krajini in v Prekmurju — toda ne dosledno. Refleks *j* so razvila vsa vzhodna narečja, Podjuna, tudi Dolenjsko: Raščica, Vel. Lašče, Grosuplje, Dobrepolje, Bučka, Hotedrščica, Horjul; *jn* pa od črte Poljanska dolina — Cerčno v jugovzh. smeri do severnega dela Bele krajine; *n* pa gorenjska narečja.

Po vsem tem se mi zdi, da je Ramovševo odločitev treba prav razumeti in sprejeti. Iz nje govori tako dejanski stan razkroja nekdanj palatalnih *l'* in *ń* kakor čut za enotnost in posebnost glasu. Zato bi rekel, da sta *lj* in *nj* za slovenski knjižni jezik še zmeraj dva fonema tudi v smislu pomenskega ločevanja, da pa sta tako kakor vsi zvočniki razvila svoje premene, ki jih je treba za posamezne njihove položaje upoštevati. Med samoglasnikoma jih danes res izgovarjamo v obeh sestavnih delih, toda ne kot dva glasova, marveč kot nekaj zlitih glas, ki je v prvem delu *l* ali *n*, v drugem pa *j*; nikakor pa ni vmes in ne sme biti vmes kake zlogovne meje, se pravi, da bi *l* in *n* imela vsak svojo eksplozijo in *j* svojo implozijo; nekako tako ju je treba zlitih kakor zlivamo zaporni del (*t*) s pripornim delom *s* in *š* pri zlitih glasovih *c* in *č*. Tak izgovor bi zaviral tisto pretirano ločitev *l-j, n-j*, ki gotovo ni ne domača ne dobra; zoper to govori Tominec. Manj občutne so seveda posebnosti izgovora v premenah na koncu zloga (besede), ker sta glasova — posebno *lj* — zelo blizu [*-l*] in [*-n*]. Za ta izgovor pa lahko obvelja doslej uzakonjeni glas v SP 1950 in Slov. slovnici 1956, ki je v jedru isti. Gotovo nas pri tem nekoliko moti seveda tudi pravopis, da skušamo po vsi sili ohraniti tudi razloček v izgovoru. Ko bi prišel danes kdo, ki bi moral samo po ušesu zapisovati te glasove in bi ne bil obremenjen od tradicije, bi po vsej verjetnosti ostal pri *lj, nj* pred samoglasnikom, ker bi slišal oba glasova, in pri *l, n* na koncu zloga (besede). Taki atavizmi se v jeziku včasih dolgo vlečejo iz učbenika v učbenik, kakor nam dokazuje na primer predpis za izgovarjavo franc. palatalnega *l'* (*Marseille, marseillaise*), ki so ga še sto let po učbenikih predpisovali, potem ko je praksa že davno govorila samo *j*, torej ne [*marsélj, marseljéza*], kakor smo pisali po uradnih predpisih tudi pri nas, marveč [*marséj, marsejéza*]. Razumeti bi pa morali, da imajo ravno zvočniške premene zelo široko lestvico, ki sega v pravopis in pravo- rečje in bi bilo treba to poglavje posebej in na novo obdelati. To pa ob drugi priložnosti.

Jakob Solar

K RAZPISU NAGRAD

Medvoški »rebus« je najbolje rešil Stanko Kotnik s Prevalj: »Sava včasih zaradi obratovanja medvoške elektrarne hitro naraste. Kopalci in vsi drugi — pazite!« V komentarju k prejšnjemu je dodal nagrobnik: »Tukaj je utonil Jaka Bister med študiranjem opozorila.« O vsem drugem kdaj drugič.

Uredništvo